

Εἶναι ἀσυνείδητον. Πῶς λοιπὸν θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ γνῶσις ἢ ἡ αἴσθησις ἂν ἦ ψυχικὴ ἐνέργεια, ἢ ἡ ψυχὴ γενικῶς, ἦτο τῆς αὐτῆς πρὸς τὸ σῶμα φύσεως; Ποία εἶναι ἡ ὑπόστασις τῆς ψυχῆς καὶ ποῖαι ἄλλαι ἰδιότητες ἀνήκουν εἰς αὐτήν, τοῦτο δὲν τὸ ἐξετάζομεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅπου ἐνδιαφερόμεθα διὰ τὴν μίαν καὶ μόνον ἰδιότητα τῆς ψυχῆς, ἢτοι τὴν γνωστικὴν καὶ μάλιστα διὰ τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν γνῶσιν, τὰς ὁποίας θεωροῦμεν δυνατὰς ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, ὁ ψυχικὸς καὶ ὁ ὑλικὸς κόσμος ἀποτελοῦν δύο ἑτερότητας, αἵτινες ἐπειδὴ ἀκριβῶς διαφέρουν ἀπ' ἀλλήλων διὰ τοῦτο καὶ ἀναφέρονται πρὸς ἀλλήλας. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον οὔτε ὁ ὑλισμὸς δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ, χωρὶς νὰ ὑποσκάψῃ τὸ ἔδαφος τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑποστάσεως εἶναι, ὅτι ὁ ὑλικὸς κόσμος γίνεται εἰς ἡμᾶς ἀντιληπτὸς διὰ τῶν αἰσθήσεων, αἱ ὁποῖαι εἶναι ψυχικαὶ ἐνέργειαι καὶ ἀποτελοῦν ἀντικείμενον τῆς ψυχολογίας. Ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια εἶναι λοιπὸν καὶ διὰ τὸν ὑλισμὸν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ψυχολογισμὸν, τὸ ὄργανον διὰ τοῦ ὁποίου ἐννοοῦμεν ἐν οἷονδὴποτε ὄν.

Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον εἰδικῶς ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, ὅτι ἡ ἐνέργεια τῆς αἰσθήσεως ἢ καὶ τῆς γνώσεως χωρίζεται ἀπὸ τὸ ἀντικείμενον τῆς αἰσθήσεως ἢ καὶ τῆς γνώσεως. Καὶ ἐρωτῶμεν, ἀφοῦ τὸ γνωριζόμενον χωρίζεται ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν τῆς γνώσεως, ἀφοῦ τὸ ἀντικείμενον πρὸς τὸ ὁποῖον στρέφεται ἡ γνῶσις χωρίζεται (ἐννοιολογικῶς βεβαίως, διότι ψυχολογικῶς ἀντικείμενον γνώσεως καὶ ἐνέργεια γνώσεως συνυτάρχουν, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ συνταυτίζονται κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῶν) δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν καὶ ἀντικείμενα γνώσεως διάφορα ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ τοιαῦτα εἰς τὰ ὁποῖα προσδίδομεν τὴν κατηγορίαν ἢ τὴν μορφήν τῆς πραγματικότητος διότι διέπονται ὑπὸ δύο θεμελιωδῶν νόμων τῆς συνειδήσεως τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Ἡ ἀνάλυσις τῆς ἀπλουστάτης ἐκείνης κρίσεως εἰς τὴν ὁποίαν προσέβημεν ἀνωτέρω ὑπέδειξεν ἤδη ὅτι ἔχομεν γνῶσιν ἀντικειμένων τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι οὔτε φυσικὰ, οὔτε μεταφυσικὰ, οὔτε πάλιν ἀπλῶς ψυχικὰ, ὅπως εἶναι ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια, ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς ψυχολογικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ τὰ ὁποῖα θὰ ἦδυνάμεθα ἀρνητικῶς τοῦλάχιστον νὰ τὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς *μη αἰσθητὰ* ἢ ὀριστικώτερον ὡς *ὑπεραἰσθητὰ*. Καὶ ἐπειδὴ ὁ τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου γνωρίζομεν τὴν ποιότητα ἑνὸς εἴδους ἀντικειμένων ἀπὸ ἐκείνην ἑνὸς ἄλλου εἶναι ἢ διάκρισις τῶν γνωρισμάτων

των αὐτῶν, διὰ τοῦτο, ἵνα λάβωμεν γνῶσιν τῶν γνωρισμάτων τῶν ὑπεραισθητῶν τούτων ἀντικειμένων εἶναι ἀνάγκη, νὰ συγκρίνωμεν ταῦτα πρὸς τὰ ψυχικὰ ἢ καὶ τὰ καθαρῶς αἰσθητὰ. Προηγουμένως διεκρίναμεν τὰ φυσικὰ ἀπὸ τὰ ψυχικὰ διὰ τῆς ἐρεῦνης τῶν γνωρισμάτων αὐτῶν καὶ εὗρομεν, ὅτι τὰ μὲν πρῶτα ὄντα πληροῦν καὶ χῶρον καὶ χρόνον, τὰ δὲ δεύτερα μόνον χρόνον, κατόπιν δὲ παρατηρήσαμεν, ὅτι τὰ μὲν πρῶτα εἶναι ἀσυνείδητα καὶ ἀντικείμενα γνώσεως καὶ συνειδήσεως, τὰ δὲ δεύτερα εἶναι ἐνέργειαι τῆς συνειδήσεως ἢ τῆς ψυχῆς. Τὰ γνωρίσματα τῶν ὑπεραισθητῶν ἀντικειμένων δὲν εἶναι οὐκ ἀλλὰ πρὸς ἑκεῖνα τῶν αἰσθητῶν καὶ τῶν ψυχικῶν. Τὸ νόημα τῆς κρίσεως (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῆς κρίσεως), τὴν ὁποίαν προηγουμένως ἐξητάσαμεν, ὡς καὶ τὸ νόημα τοῦ συνόλου τῶν ἐπιστημονικῶν κρίσεων, δὲν πληροῖ οὔτε τὸν χῶρον, οὔτε τὸν χρόνον, καθ' ὃν τρόπον τὰ σώματα καὶ αἱ ψυχικαὶ ἐνέργειαι. Καὶ τὰ σώματα καὶ αἱ ψυχικαὶ ἐνέργειαι ὑφίστανται μόνον ἐπὶ ὠρισμένον χρόνον ἢτοι ἔχουν ἀρχὴν καὶ τέλος. Ποία θὰ ἦτο ἡ ἀρχὴ καὶ ποῖον θὰ ἦτο τὸ τέλος (χρονικῶς λαμβανομένων τῶν δύο τούτων ὄρων καὶ οὐχὶ λογικῶς) τοῦ νοήματος τῆς κρίσεως, ὅτι $5+7=12$ ἢ καὶ τῆς κρίσεως, ὅτι αἱ γωνίαι ἑνὸς τριγώνου ἰσοδυναμοῦν πρὸς δύο ὀρθὰς γωνίας; Κατ' ἀντίθεσιν δὲ πρὸς τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν ἢ ὁποῖα εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἀτομική, ἢτοι ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἄτομον, τὰ ὑπεραισθητὰ ἀντικείμενα εἶναι γενικά, δηλαδή εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοηθοῦν γενικῶς ἀπὸ ὅλα τὰ ἄτομα. Ὡστε τὰ ὑπεραισθητὰ ἀντικείμενα οὔτε ὁ χρόνος τὰ φθείρει, οὔτε ἡ ἰδιοτροπία τῶν ὑποκειμένων τὰ ἐγγίζει. Ἦδη εἵπομεν πῶς πρέπει νὰ ἐννοηθοῦν ταῦτα. Τώρα ὑπολείπεται νὰ εἴπωμεν εἰδικώτερον ποῖα εἶναι τὰ ὄντα αὐτὰ, ἀφοῦ δὲν εἶναι οὔτε φυσικὰ, οὔτε ψυχικὰ, οὔτε μεταφυσικὰ. Τὰ ὑπεραισθητὰ ἀντικείμενα εἶναι γνωστὰ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν γλῶσσαν διὰ τοῦ ὄρου «νοητὰ». Τὰ μαθηματικὰ ὄντα, τὰ σχήματα τὰ γεωμετρικὰ καὶ αἱ σχέσεις αὐτῶν δὲν ἀνήκουν, κατὰ κοινὴν καὶ τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν φιλοσόφων ὁμολογίαν, εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον, δηλαδή δὲν εἶναι οὔτε φυσικὰ, οὔτε ψυχικὰ, ἀλλ' οὔτε πάλιν ἀνήκουν εἰς τὸν μεταφυσικὸν κόσμον, διότι εἶναι ἀντικείμενα τῆς καθαρᾶς διανοίας. Τὰ αἰσθητὰ, φυσικὰ σύμβολα τῶν μαθηματικῶν ὄντων, ὅπως εἶναι τὰ ψηφία τῶν ἀριθμῶν καὶ τὰ ὑλικά γεωμετρικὰ σχήματα, δὲν εἶναι αὐτὰ ταῦτα τὰ μαθηματικὰ ὄντα, ἀλλὰ σημεῖα τῶν ὑπεραισθητῶν

καὶ οὐδέποτε εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον μεταπιπτόντων μαθηματικῶν ὄντων. Τοῦτο ἀποδεικνύεται εὐθὺς ὡς σκεφθῶμεν, ὅτι τὸ ψηφίον τοῦ ἀριθμοῦ 1 θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι παρὰ πᾶσι τοῖς λαοῖς διάφορον, χωρὶς δι' αὐτοῦ νὰ παραλλάσῃ καὶ ἡ οὐσία τοῦ ἀριθμοῦ 1. Ἐπίσης τὸ ψηφίον τοῦτο ὁσάκις γράφεται εἶναι καὶ πραγματικῶς διάφορον καὶ γράφεται ἀπειράκις, χωρὶς δι' αὐτοῦ νὰ μεταβάλλεται καὶ ἡ οὐσία τοῦ ἀριθμοῦ 1. Τοῦτο ἰσχύει καὶ διὰ τὰ γεωμετρικὰ σχήματα. Ὁ κύκλος εἶναι δυνατὸν νὰ παρασταθῇ δι' ἀπείρων αἰσθητῶν κύκλων καὶ ὅμως ἡ οὐσία τοῦ κύκλου εἶναι μία, ὁ νοητὸς κύκλος εἶναι εἷς καὶ ὁ αὐτὸς.

Τὰ μαθηματικὰ ὄντα καὶ τὰ μαθηματικὰ νοήματα, καὶ ἰδίᾳ αἱ μᾶλλον διακεκριμένοι σχέσεις τῶν ἀριθμῶν καὶ τῶν σχημάτων, εἶναι ἀντικείμενα τῆς νοήσεως καὶ οὐχὶ τῆς αἰσθήσεως. Τὸ γεγονός δέ, ὅτι τὰ ὄντα ταῦτα προσπίπτουν μᾶλλον εἰς τὴν νόησιν ἢ καλλίτερον εἰς τὴν διάνοιαν καὶ οὐχὶ εἰς τὴν αἴσθησιν, τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἀφορμὴ εἰς τὸ νὰ ἀρνηθῶμεν εἰς αὐτὰ «ὑπόστασιν» ἢτοι ἰσχὺν θεωρητικὴν καὶ κῦρος ἐπιστημονικόν, διότι ἡ κρίσις διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἠρνούμεθα τὴν λογικὴν αὐτὴν «ὑπόστασιν» θὰ ἔπασχε ἀπὸ τὴν αὐτὴν ἀδυναμίαν (τὴν δι' αὐτῆς πρὸς τὰ μαθηματικὰ ὄντα προσαπτομένην), θὰ ἦτο δηλαδὴ καὶ αὐτὴ ἀνυπόστατος, ἢτοι δὲν θὰ εἶχεν ἰσχὺν καὶ κῦρος, ἀφοῦ θὰ ἠρνεῖτο τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ κῦρος τῶν νοητῶν ἀντικειμένων, ὅπως εἶναι τὰ μαθηματικά, ἡ δὲ οὐσία τῆς κρίσεως εἶναι κατ' ἐξοχὴν νοητὸν. Ὡστε οἱ λέγοντες, ὅτι τὰ μαθηματικὰ ὄντα δὲν ἔχουν «ὑπόστασιν», ἂν μὲν ἐννοοῦν τὴν αἰσθητὴν ἀνυπαρξίαν, τότε οὐχὶ μόνον δὲν σφάλλουν, ἀλλὰ τοῦναντίον χαρακτηρίζουν αὐτὰ ὅπως πρέπει, ἂν ὅμως ἐννοοῦν, ὅτι, ἐπειδὴ ἀκριβῶς δὲν ὑπάρχουν αἰσθητῶς, δὲν ἔχουν καμμίαν ἰσχὺν καὶ κανὲν κῦρος τότε διαπράττουν θεμελιῶδες λογικὸν σφάλμα. Εἶναι ἀναμφισβήτητον, δι' ὅσους τοῦλάχιστον ἐννοοῦν μαθηματικά, (καὶ μὲ αὐτοὺς γίνεται ἡ συζήτησις) ὅτι μία οἰαδήποτε μαθηματικὴ ἔννοια, ἢ ἐν οἰονδήποτε μαθηματικὸν νόημα, ἔχει κῦρος ἄχρονον καὶ «ὑπόστασιν» αἰωνίαν, ὅπως εἶναι ἀναντίρρητον, διὰ τοὺς ἐννοοῦντας τὴν φύσιν τῶν λογικῶν ὄντων καὶ τῶν λογικῶν στοιχείων, ὅτι αὐτὰ ἔχουν ἰσχὺν ἀφθαρτον καὶ διέπουν τὴν σκέψιν παντὸς λογικοῦ ὄντος, ἔχει ἢ δὲν ἔχει τοῦτο συνείδησιν τοῦ γεγονότος τούτου.

Βεβαίως συμβολίζονται τὰ μαθηματικὰ καὶ τὰ γεωμετρικὰ ὄντα

διὰ ψηφίων καὶ σχημάτων, ὅπως ὑποδηλοῦνται καὶ τὰ λογικὰ ὄντα διὰ τῶν λέξεων (αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀπλᾶ ὄργανα τοῦ λόγου κατὰ Πλάτωνα, Κρατ. 388 Α. ὄργανον ἄρα τί ἐστί καὶ τὸ ὄνομα· αὐτόθ. 388 Β. ὄργάνῳ ὄντι τῷ ὀνόματι), ἀλλὰ ὁ αἰσθητὸς αὐτὸς συμβολισμὸς οὐδεμίαν σημασίαν ἔχει διὰ τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων τούτων. Ὁ συμβολισμὸς εἶναι ἀναγκαῖος διὰ τὴν αἴσθησιν διότι ἡ φύσις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἢ τῆς συνειδήσεως ἔχει δύο κόσμους, στενότατα συνδεδεμένους, τὸν αἰσθητὸν καὶ τὸν νοητὸν κόσμον, τὸν μὲν πρῶτον ὡς πεδῖον δράσεως κυρίως, τὸ δὲ δεύτερον ὡς πεδῖον νοήσεως. Τὸ αἰσθητὸν συμβολίζει μὲν τὸ νοητὸν, οὐδεμίαν ὅμως δύναται νὰ ἐξασκήσῃ ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ νοητοῦ. Μόνον κατὰ τὴν παιδείαν τῆς ψυχῆς καὶ κατὰ τὴν ἀναγωγὴν αὐτῆς εἰς τὸν νοητὸν κόσμον χρησιμεύει τὸ αἰσθητὸν καὶ ὡς ἐγερτικὸν τῆς νοήσεως ἢ ὡς παρακλητικὸν τῆς διανοίας. Ὁ κύκλος, ὡς μαθηματικὸν σχῆμα, εἶναι κατὰ τὸ ὅποιον δὲν συναποβάλλεται καὶ δὲν συναποσβύνεται ἅμα ἀποβληθούν καὶ σβυσθούν τὰ αἰσθητὰ του σύμβολα, τὰ ὁποῖα δύναται νὰ εἶναι ἄπειρα. Ὁ χρόνος, ὁ ὁποῖος ὁρίζει τὴν τύχην παντὸς αἰσθητοῦ, οὐδεμίαν ἐξασκεῖ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς οὐσίας τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων καὶ τῶν μαθηματικῶν σχέσεων. Ὁ κύκλος, θεωρούμενος ὡς ἔννοια γεωμετρική, δὲν ἀρχίζει νὰ ὑπάρχῃ εἰς μίαν ὠρισμένην στιγμὴν, οὔτε παύει νὰ ὑφίσταται εἰς μίαν ἄλλην ὠρισμένην στιγμὴν χρόνου, ὅπως τὸ φυτόν ἀρχίζει καὶ παύει νὰ ὑφίσταται, ζῆ καὶ ἀποθνήσκῃ. Καὶ διὰ νὰ ἀφήσωμεν τὰ γεωμετρικὰ σχήματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν μίαν ὠρισμένην σχέσιν πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ χώρου καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ χρόνου, καθ' ὅτι ἀμφοτέραι αἱ ἔννοιαι αὗται διατελοῦν εἰς ἀπόλυτον πρὸς αὐτὸ σχέσιν, διότι ἓν ὠρισμένον γεωμετρικὸν σχῆμα εἶναι νοητὸν πλήρωμα τοῦ καθαροῦ χώρου καὶ τοῦ καθαροῦ χρόνου, ἐρχόμεθα εἰς τὸν ἀριθμὸν, ὁ ὁποῖος εἶναι στοιχεῖον τῆς διανοίας ὄλων πάλιν τῶν λογικῶν ὄντων καὶ ὁ ὁποῖος δὲν πληροῖ οὔτε χρόνον, οὔτε χώρον, ἀλλὰ εἶναι ἀρχὴ διακαθοριστικὴ καὶ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου. Ὁ χρόνος χωρὶς ἀριθμὸν εἶναι κατὰ ἀνόητον καὶ ἀσύλληπτον διανοητικῶς (μόνον δὲ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀντίληψιν ἀορίστως προσιτόν), ὁ δὲ χώρος χωρὶς τὸν ἀριθμὸν εἶναι νοητικῶς κενός, ἄλογος. Ὁ ἀριθμὸς εἶναι κατὰ ἐξοχὴν ἄχρονον καὶ ἄχωρον, διότι θὰ ἦτο τῷ ὄντι ἀνοησία ἂν ἐλέγαμεν, ὅτι ὁ ἀριθμὸς 1 ἀρχίζει νὰ ὑφίσταται εἰς μίαν ὠρισμένην στιγμὴν καὶ ὅτι παύει νὰ ὑπάρχῃ εἰς μίαν ἄλλην ἐπίσης.

ὄρισμένην στιγμήν χρόνου, ὅπως θὰ ἦτο ἀνοησία ἂν ἐλέγαμεν, ὅτι ὁ ἀριθμὸς 1 πληροῖ ὄρισμένον χῶρον, ἔξω τοῦ ὁποίου δὲν ὑπάρχει, ὅπως π.χ. τὸ ἀνθρώπινον σῶμα πληροῖ ὄρισμένον χῶρον ἔξω τοῦ ὁποίου δὲν ὑφίσταται.

Ὁ ἀριθμὸς εἶναι τοῦναντίον εἰς πάντας τοὺς χρόνους καὶ εἰς πάντας τοὺς τόπους ὁ αὐτὸς καὶ εἶναι ἔξ ἴσου δεδομένος εἰς τὴν διάνοιαν πάντων τῶν λογικῶν ὄντων καὶ ἰσχύει καὶ ἔξω τῆς διανοίας, ὅσακις αὕτη δὲν διανοεῖται τοῦτον. Πρὸς θὰ ἔπρεπε ἂν «τοποθετηθῆν» ὁ ἀριθμὸς ἂν δὲν ἀνήκει εἰς τὸν νοητὸν κόσμον; Ὅτι δὲν ἀνήκει εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει «τόπος» ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ, ὅπου ὁ ἀριθμὸς γὰρ ἔχη θέσιν, τοῦτο εἶναι καταφανές, εὐθὺς ὡς σκεφθῆ τις, ὅτι ὁ ἀριθμὸς, πρὶν ἀκόμη ἀρχίσωμεν νὰ μετρῶμεν ἢ νὰ ἀριθμῶμεν ἄτι αἰσθητὸν, πρὶν ἀκόμη εἰπωμεν, ὅτι τὸ τάδε αἰσθητὸν εἶναι ἐν ἧ ἐνέχει πολλά, ἦτοι ἐπιδέχεται τὸν ἀριθμὸν 1 ἢ καὶ μεγαλείτερόν τινα ἀριθμὸν, πρέπει ὁ ἀριθμὸς «ἓν» ὡς καὶ ὁ τυχὸν μεγαλύτερος νὰ διακαθορίζῃ τὴν διάνοιαν ἡμῶν, ἦτοι πρέπει νὰ εἶναι στοιχεῖον ἀπαραίτητον τῆς διανοίας μας, διότι ἄνευ τούτου εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνῃ ἡ κρίσις, διὰ τῆς ὁποίας ὀρίζομεν ἄτι ὡς «ἓν», ἦτοι προεδίδομεν εἰς αὐτὸ τὴν ιδιότητα τοῦ ἑνός. Ὅτι δὲ δὲν ἀνήκουν τὰ μαθηματικὰ ὄντα εἰς τὸν «μεταφυσικὸν κόσμον» τοῦτο εἶναι ἀπὸ τῆς «κριτικῆς τοῦ καθαρῦ λόγου» καὶ ἐντεῦθεν (διὰ τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν, διότι διὰ τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν τὸ ζήτημα ἦτο λελυμένον διὰ τοῦ Πλάτωνος καθ' ὃν ὁ ἀριθμὸς διατελεῖ εἰς ἀπόλυτον σχέσιν πρὸς τὸν λογισμὸν καὶ τὴν διάνοιαν) φιλοσοφικὸν ἀξίωμα, ὅσαιδήποτε καὶ ἂν εἶναι αἱ ἀντιρροήσεις μερικῶν καθυστερημένων μεταφυσικῶν. Ὅχι δὲ μόνον διὰ τῆς «κριτικῆς τοῦ καθαρῦ λόγου» τοῦ Kant (προβλ. *Einführung zur Kritik d. r. Vernunft*), ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς «λογικῆς» τοῦ Hegel (προβλ. *Hegels Wissenschaft der Logik*, κυρῶς τὰ κεφάλαια περὶ ποσότητος, ποσοῦ καὶ μέτρου), κατεδείχθη πλέον ὀριστικῶς διὰ τὴν φιλοσοφίαν, ὅτι ὁ ἀριθμὸς δὲν ἔχει μεταφυσικὴν ὑπόστασιν, ἀλλὰ ἀπολύτως λογικὴν. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι διδακτικωτάτη ἢ ἱστορία τῆς νεωτέρας καὶ τῆς νεωτάτης μαθηματικῆς· ὅλοι οἱ μαθηματικοὶ καὶ ἰδίως οἱ ἰδρυταὶ τῆς νεωτέρας μαθηματικῆς θεωροῦν τὸν ἀριθμὸν ὡς ὄν διανοητὸν καὶ οὐχὶ μεταφυσικὸν. (Προβ. Ernst Cassirer *Substanzbegriff und Funktionsbegriff* κερ. II, *Die Zahlbegriffe*, Berlin 1910). Ὁ ἀριθμὸς

εἶναι ὄν κατ' ἐξοχὴν διανοητόν. Βεβαίως ὑπάρχει σχέσις τις μεταξὺ τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ ἀριθμοῦ, ἀλλὰ ἡ σχέσις αὕτη εἶναι λογική, εἶναι ἔργον τῆς διανοίας. Ἡ διάνοια ὁρίζει τὸ αἰσθητὸν διὰ τοῦ ἀριθμοῦ, τὸ αἰσθητὸν αὐτὸ καθ' αὐτὸ εἶναι ἀνάριθμον. Ὄταν λέγωμεν ὅτι τὸ τάδε πρᾶγμα ἔχει τόσον βάρος, ἐννοοῦμεν, ὅτι ἔχει τόσας μονάδας βάρους, ἡ δὲ μονάς τοῦ βάρους, ὅπως εἶναι τὸ χιλιόγραμμον, εἶναι ἔργον τῆς διανοίας συντελεσθὲν διὰ τοῦ ἀριθμοῦ. Ὄταν λέγωμεν, ὅτι τὰ δύο σημεῖα Α καὶ Β ἀπέχουν ἀπ' ἀλλήλων τόσα καὶ τόσα μέτρα τοῦτο σημαίνει, ὅτι εἰς τὴν ἀπόστασιν αὐτὴν χωρεῖ ἡ μονάς μετρήσεως, ἡ ὁποία εἶναι μεθοδικὸν μέσον, ὄργανον τῆς διανοίας, τόσας καὶ τόσας φορές. Καὶ τὸ βάρος καὶ ἡ ἀπόστασις εἶναι ἄθροισμα μονάδων. Καθ' ὅσον δὲ αἱ ποιότητες τῶν αἰσθητῶν ὄντων εἶναι ἄθροισμα μονάδων (καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ χρήματα τὰ ἐννοοῦμεν ὡς ἄθροισματα μονάδων) κατὰ τόσον καὶ μόνον εἶναι εἰς ἡμᾶς γνωστά κατὰ τὰλλα εἶναι ἐντελῶς ἀνόητα.

Ἐκτὸς ὁμως αὐτῆς τῆς σχέσεως τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων πρὸς τὰ χρονικὰ ὄντα, ὑπάρχει καὶ ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὁποίας ἐννοοῦμεν ταῦτα, καὶ ἡτις εἶναι καὶ αὕτη χρονική. Ἐν καὶ τὸ αὐτὸ μαθηματικὸν νόημα, ἀποτελοῦν μόνιμον ἀντικείμενον τῆς διανοίας πάντων τῶν λογικῶν ὄντων, εὐρίσκεται ἢ δύναται νὰ εὑρεθῇ εἰς σχέσιν πρὸς ἀπειρίαν ψυχικῶν ἐνεργειῶν, διὰ τῶν ὁποίων τὰ διάφορα ἄτομα ἐννοοῦν τὸ νόημα τοῦτο. Ὄταν σκέπτομαι ἓνα μαθηματικὸν νόημα ἢ ἓνα γεωμετρικὸν λόγον π. χ., ὅτι αἱ γωνίαι ἑνὸς τριγώνου ἰσοδυναμοῦν πρὸς δύο ὀρθάς, ἐκτελῶ μίαν ψυχικὴν, διανοητικὴν ἐνέργειαν, καὶ δι' αὐτῆς ἐννοῶ τὸν γεωμετρικὸν τοῦτον λόγον. Τὴν ἐνέργειαν αὐτὴν ἐκτελῶ πάντοτε ὁσάκις σκέπτομαι τὸν λόγον αὐτὸν τοῦ τριγώνου, δηλαδή ἐπαναλαμβάνω ἢ καλλίτερον ἐκτελῶ πάντοτε μίαν νέαν ψυχικὴν ἐνέργειαν. Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι διὰ τῶν νέων αὐτῶν διανοητικῶν ἐνεργειῶν θέτω καὶ νέους γεωμετρικοὺς λόγους καὶ ὁ λόγος τοῦ τριγώνου καθίσταται πάντοτε νέος καὶ συνεπῶς διάφορος διὰ τῶν νέων καὶ τῶ ὄντι διαφορῶν διανοητικῶν ἐνεργειῶν; Βεβαίως ὄχι, διότι τὰ κύρια γνωρίσματα ἑνὸς γεωμετρικοῦ λόγου ἢ ἑνὸς μαθηματικοῦ ἢ λογικοῦ νοήματος εἶναι ἡ ἐνότης καὶ ἡ ταυτότης. Ὁ γεωμετρικὸς δηλαδή λόγος τοῦ τριγώνου εἶναι πάντοτε εἰς καὶ ὁ αὐτός, διὰ τοῦτο δὲ εἶναι καὶ δυνατόν νὰ γίνεται οὗτος ἀντικείμενον τῆς σκέψεως πολλῶν ἀτόμων. Ἄν ὁ

γεωμετρικός τοῦ τριγώνου λόγος ἑστερεῖτο τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ταυ-
τότητος αὐτῆς θὰ ἦτο τῶ ὄντι ἀδύνατον νὰ ἀποτελέσῃ οὗτος ἀντικεί-
μενον τῆς διανοίας πολλῶν συνάμα ἀτόμων, διότι ἕκαστον τῶν ἀτό-
μων τούτων θὰ ἐσιρέφετο καὶ πρὸς ἕνα διάφορον λόγον τοῦ τριγώνου.
Ὡστε ἡ λογικότης τοῦ νοήματος τοῦ τριγώνου οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν
πρὸς τὴν χρονικότητα τῆς διανοητικῆς ἐνεργείας, διὰ τῆς ὁποίας σκέ-
πτομαι τὸ νόημα τοῦτο, ἐκτὸς ἐκείνης καθ' ἣν ἡ ἐνέργεια εἶναι τὸ ὄρ-
γανον τοῦ νοήματος. Ἡ ἀλήθεια ἐνὸς γεωμετρικοῦ λόγου ἢ μιᾶς κρί-
σεως στηρίζεται ἀκριβῶς εἰς τὸ γεγονός, ὅτι τὸ νόημά των εἶναι ἓν
καὶ τὸ αὐτὸ καὶ δὲν πολλαπλασιάζεται εἰς ἀπειρίαν νέων νοημάτων.
Ὁ Rickert λέγει «ὡς ἐμπειρικὸν ὑποκείμενον δύναμαι βεβαίως νὰ
σκεφθῶ ἐπανειλημμένως τὸ ἴδιον ἀντικείμενον, ἀλλὰ ἐκεῖνο τὸ
ὁποῖον κατὰ τὴν σκέψιν ἐπαναλαμβάνω, δὲν εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἴδιον
ἀντικείμενον, ἀλλὰ ἡ ἐνέργεια τοῦ σκέπτεσθαι, ἡ δὲ ἐνέργεια αὕτη δὲν
εἶναι καθαρῶς λογική, ἀλλ' ἐμπειρικὴ πραγματικότης. Δύναμαι λοιπὸν
νὰ θέσω τὴν ταυτότητα ἢ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον ἅπαξ, δὲς τρεῖς, ἀλλὰ
δὲν θέτω δι' αὐτοῦ τὴν ταυτότητα ἢ τὸ ἀντικείμενον δις τοῦτέστι δὲν
θέτω δύο ταυτότητας ἢ δύο ἀντικείμενα, ἀλλὰ θέτω δις, μίαν καὶ
τὴν αὐτὴν μορφήν ἢ «ἓν καὶ τὸ αὐτὸ» ἀντικείμενον, δύναμαι δὲ νὰ
πράξω τοῦτο μόνον ὅταν ἐννοῶ τὸ θέτειν ὡς μίαν ψυχικὴν, ἐν τῶ
χρόνῳ διαρρέουσαν πραγματικότητα». (Rickert, Das Eine, die Ein-
heit und die Eins σ. 56 ἔ. Heidelberger Abhandlungen zur
Philosophie und ihrer Geschichte). Ὡστε τὸ μαθηματικὸν ἀντι-
κείμενον, τὰ ὄντα γενικῶς τῆς μαθηματικῆς δὲν εἶναι οὔτε φυσικὸν,
οὔτε μεταφυσικόν, οὔτε πάλιν ψυχικόν, ἀλλὰ νοητόν. Ὡς πρὸς αὐτὸ
εἶναι σύμφωνοι καὶ ἐκεῖνοι ἀκόμη, οἱ ὁποῖοι δὲν σκέπτονται ἐντελῶς
κριτικῶς περὶ τῆς γνώσεως.

Γενικῶς λοιπὸν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ μὲν αἰσθητὸν με-
ταβάλλεται, ἐνῶ τὸ νοητὸν παραμένει τὸ αὐτό. Τὸ ἀριθμούμενον
ἀλλοιοῦται σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου, ἐνῶ τὸ ἀριθμοῦν ἢ καλλί-
τερον ἐκεῖνο διὰ τοῦ ὁποίου ἡ διάνοια ἀριθμοῖ, ἤτοι ὁ ἀριθμὸς πα-
ραμένει πάντοτε ἀναλλοίωτος. Τὴν διαφορὰν αὐτὴν μεταξὺ αἰσθη-
τοῦ καὶ νοητοῦ, μεταξὺ ὕλης καὶ μορφῆς οὐδεὶς ἐκ τῶν κλασσικῶν
φιλοσόφων ἠμφισβήτησέ ποτε.

Συνοψίζοντες τὰ προηγούμενα λέγομεν, ὅτι τὸ νοητὸν εἶναι
ἐκεῖνο διὰ τοῦ ὁποίου ἐργάζεται ὁ νοῦς καὶ ἡ διάνοια, ἐκεῖνο πρὸς

τὸ ὁποῖον ἀναφερόμεθα πάντες πάντοτε ὁσάκις διανοούμεθα καὶ ἐννοοῦμεν. Τὸ ψυχικὸν εἶναι πάντοτε ἢ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς διὰ τῆς ὁποίας ἐννοοῦμεν τὸ νοητὸν, τὸ δὲ φυσικὸν εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προσπίπτει διὰ τῶν αἰσθήσεων εἰς τὴν ψυχὴν. Καὶ τὰ μὲν δύο τελευταῖα δυνάμεθα νὰ τὰ χαρακτηρίσωμεν γενικώτερον ὡς τὸ αἰσθητὸν γένος καὶ ὡς τὸ κατὰ χρόνον καὶ χρόνον ἢ μόνον κατὰ χρόνον ὑπάρχον, τὸ δὲ πρῶτον ὡς τὸ νοητὸν γένος, τὸ ὁποῖον εἶναι ἔξω τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χρόνου καὶ τὸ ὁποῖον ἰσχύει. Ὁ γεωμετρικὸς λόγος, τὸ νόημα πάσης κρίσεως καὶ γενικῶς τὸ σύστημα τῶν ἐπιστημονικῶν κρίσεων, δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ ἰσχύει, ὅπως λέγει ἡ νεωτέρα ἀξιολογία, ἔχει ἰδεατὴν «ὑπόστασιν».

Πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τῶν εἰδῶν τούτων τοῦ ὄντος ἀναλύομεν μίαν ἀκόμη ἐπιστημονικὴν κρίσιν κατὰ τὴν ὁποίαν διακρίνομεν καὶ τὰ τρία εἶδη τοῦ ὄντος. Ἡ κρίσις, ὅτι ἡ γῆ κινεῖται περὶ τὸν ἥλιον, ἅμα ἀναλυθῆ, παρουσιάζει τὰ ἑξῆς συνιστῶντα αὐτὴν στοιχεῖα· α) τὴν *γραμματικὴν μορφήν*, ἢ ὁποία εἶναι ἐντελῶς αἰσθητὴ καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰς ἑξ ἑλέξεις «ἡ γῆ κινεῖται περὶ τὸν ἥλιον» β) ἀπὸ τὴν *ψυχικὴν ἐνέργειαν*, τὴν ὁποίαν καταβάλλω ὅταν ἐκτελῶ τὴν κρίσιν αὐτὴν καὶ ὁσάκις ἐπαναλαμβάνω ταύτην· ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια εἶναι χρονικὴ καὶ διάφορος εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον ἐκτελοῦντα τὴν κρίσιν ὡς καὶ εἰς τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον ὁσάκις οὗτος ἐκτελεῖ τὴν κρίσιν ταύτην. γ) ἀπὸ τὸ *νόημα* τὸ ὁποῖον ἐνσαρκοῦται εἰς τὴν κρίσιν αὐτὴν καὶ τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ πραγματικὴ οὐσία τῆς κρίσεως, ἢτοι τὸ ὅτι ἡ γῆ κινεῖται περὶ τὸν ἥλιον· (ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτός, ὅν κρίσις, νοεῖται καὶ δὲν ὑποπίπτει εἰς τὴν αἴσθησιν) καὶ δ) ἀπὸ τὴν *πραγματικὴν κίνησιν* τῆς γῆς περὶ τὸν ἥλιον, ἢ ὁποία εἶναι *φυσικὴ ἐνέργεια*, (φυσικόν τι φαινόμενον) καὶ εἶναι κατὰ βάθος ἄλογος καὶ ἢ ὁποία, κρινομένη ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς διανοίας, δὲν μεταβάλλεται. Ἡ γῆ κινεῖται περὶ τὸν ἥλιον, εἴτε ἐκτελοῦμεν εἴτε δὲν ἐκτελοῦμεν τὴν κρίσιν περὶ τῆς κινήσεώς της.

Τὴν ἐνέργειαν καὶ τὸ φαινόμενον τῆς κινήσεως τὰ ἐξετάζει ἡ ἀστρονομία, σχετίζουσα αὐτὰ πρὸς ἄλλας ἐνεργείας καὶ ἄλλα φαινόμενα τῶν οὐρανίων σωμάτων, τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν τὴν ὁποία ἐκτελοῦμεν κρίνοντες τὴν κίνησιν τῆς γῆς περὶ τὸν ἥλιον ἢ ψυχολογία, συνυπάγουσα τὴν ἐνέργειαν ταύτην εἰς τὸ γενικώτερον αὐτῆς θέμα περὶ τῆς λειτουργίας ἢ ἐνεργείας τοῦ σκέπτεσθαι,

τὸ νόημα τῆς κρίσεως ὡς πρὸς τὰ γνωρίσματά του καὶ ὡς πρὸς τὰς διαφοράς του ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν τῆς κρίσεως, τὸ ἐξετάζει ἢ φιλοσοφία ὡς λογικὴ ἢ ὡς θεωρία τῆς ἐπιστήμης, περὶ δὲ τὴν γραμματικὴν μορφήν ἀσχολεῖται ἡ γραμματικὴ.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον διετιθέμεθα νὰ δείξωμεν εἶναι, ὅτι εἰς τὰ διάφορα εἶδη τοῦ ὄντος ἀνταποκρίνονται καὶ ὠρισμένα εἶδη ἐπιστημῶν, αἱ ὁποῖαι δὲν δύναται νὰ ὑπερβῶν τὰ ἐννοιολογικὰ ὅρια τοῦ ὄντος τὸ ὁποῖον ἐξετάζουν, χωρὶς νὰ μὴ παραβοῦν συνάμα καὶ τοὺς θεμελιώδεις ὅρους τῆς ὑποστάσεως αὐτῶν. Οὕτω πως ὅταν ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, ἡ ὁποία διαπραγματεύεται περὶ τοῦ φυσικοῦ ὄντος, ὑπερβῆ τὰ ὅρια τοῦ εἶδους αὐτοῦ τοῦ ὄντος καὶ ζητήσῃ νὰ ἐξηγήσῃ τὸ ὄν γενικῶς, ἤτοι καὶ τὸ ψυχικὸν καὶ τὸ νοητὸν ὄν, τότε παύει καὶ εἶναι θετικὴ ἐπιστήμη καὶ μεταβάλλεται εἰς *δογματικὴν μεταφυσικὴν*. Ἡ ψυχολογία, ἡ ὁποία, μετὰ τὰς κατακτήσεις της κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, συνετάχθη πλέον εἰς τὴν χορείαν τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν καὶ χαρακτηρίζεται ὡς ἐμπειρικὴ, ἔχει ὡς *νόμιμον* αὐτῆς ἀντικείμενον τὸ ψυχικὸν ὄν τὸ ὁποῖον ἀναλύεται εἰς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα. Ὁσάκις δὲ ζητήσῃ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ ὄν γενικῶς, ἤτοι καὶ τὰ δύο ἄλλα εἶδη τοῦ ὄντος, ἐπειδὴ αἱ εἰδικαὶ αὐτῆς μέθοδοι ἔχουν περιορισμένην μόνον ἰσχύν, διὰ τοῦτο ἢ ἀπόπειρα αὐτῆς πρὸς γενικοποίησιν θὰ εἶναι *δογματικὴ*, ἤτοι θὰ ἀντιβαίνη εἰς τὰ κριτήρια τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῆς ὑποστάσεως. Ἡ τοιαύτη ἀπόπειρα γενικοποιήσεως ἢ μάλλον ἀπολυτοποιήσεως τῆς μεθόδου τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας καὶ τῆς ψυχολογίας γενικῶς εἶναι γνωστὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας ἀπὸ τοῦ I. Erdmann διὰ τοῦ ὅρου «*ψυχολογισμὸς*». Μόνον τῆς φιλοσοφίας αἱ ἀρχαί, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι γενικαί, δηλαδὴ πηγάζουν ἀπὸ αὐτὰ ταῦτα τὰ γένη τοῦ ὄντος καὶ ἀπὸ τὰς κατηγορίας τοῦ συνειδότου, τὸ ὁποῖον γνωρίζει τὸ ὄν, εἶναι δυνατόν νὰ ὑποβῶν ὡς ἐρμηνευτικαὶ ἀρχαὶ τῆς οὐσίας τοῦ κόσμου γενικῶς. Ἡ φιλοσοφία εἶναι *cognitio ex principiis ἐνῶ* ἡ ψυχολογία εἶναι *cogitio ex datis*.

Σημ. Ἐνταῦθα θὰ ἔδει νὰ γίνῃ λόγος καὶ περὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας τῆς ἐπιστήμης, ὡς καὶ περὶ τῆς ποιότητος τοῦ ἱστορικοῦ ὄντος. Θὰ ἔπρεπε νὰ ἐρωτηθῆ ποῦ ἀνήκει ἐννοιολογικῶς τὸ ἱστορικὸν ὄν καὶ ποῖος εἶναι ὁ χαρακτήρ τοῦ ἀντικειμένου τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν. Καὶ τὰ δύο

Ἡ ψυχολογία, ἐπειδὴ ἐξετάζει τὴν καθαρὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν καὶ δὴ διὰ μεθόδων ἐμπειρικῶν, εἶναι ἐπιστήμη γεγονότων, ἐνῶ ἡ φιλοσοφία οὐδέποτε ἐρευνᾷ καὶ καθορίζει γεγονότα, ἀλλ' ἀναζητεῖ πάντοτε νοήματα καὶ ἰδέας. Ἡ φιλοσοφία ὁμως ὑπάρχει πάντοτε εἴτε ὡς λογικὴ, εἴτε ὡς ἠθικὴ, εἴτε ὡς αἰσθητικὴ. Τὸν χωρισμὸν τῆς φιλοσοφίας ὡς λογικῆς ἀπὸ τὴν ἐμπειρικὴν ψυχολογίαν διετύπωσε σαφέστατα ὁ Herbart καθορίσας ἀκριβῶς τί εἶναι νόημα λογικὸν καὶ τί ψυχικὴ ἐνέργεια. Ὁ Herbart λέγει «πᾶν νοούμενον, ὅταν θεωρηθῇ μόνον ὡς πρὸς τὴν ποιότητα αὐτοῦ, εἶναι, ὑπὸ λογικὴν σημασίαν, ἔννοια. Τὸ νοοῦν ὑποκείμενον δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ὅταν θεωροῦμεν τὸ νοούμενον. Εἰς τὸ ὑποκείμενον ἀποδίδομεν μόνον ὑπὸ ψυχολογικὴν σημασίαν ἐννοίας, ἐνῶ, ἐκτὸς τούτου, ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ τριγώνου κτλ. δὲν ἀνήκει εἰδικῶς εἰς καιένα. Γενικῶς ὑπὸ λογικὴν σημασίαν πᾶσα ἔννοια ὑπάρχει μόνον ἀπαξ. Τὸ τοιοῦτον δὲν θὰ ἦτο δυνατόν ἂν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐννοιῶν ἠῦξανε μὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑποκειμένων τὰ ὅποια ἐννοοῦν τὰς ἐννοίας, ἢ ἂν ἠῦξανε μὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν διαφορετικῶν ἐνεργειῶν τοῦ διανοεῖσθαι διὰ τῶν ὁποίων, ψυχολογικῶς θεωρουμένων τῶν ἐννοιῶν, ἐννοιαί τις δημιουργεῖται καὶ ἀνακύπτει εἰς τὴν συνείδησιν. Τὰ entia τῶν ἀρχαιοτέρων φιλοσόφων, καὶ παρ' αὐτῶ ἀκόμη τῷ Wolff, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἔννοια ὑπὸ λογικὴν σημασίαν καὶ ὁ ἀρχαῖος λόγος *essentiae rerum immutabiles* ἀνήκει εἰς τὸ προκείμενον. Καὶ αὐτὸς δὲν σημαίνει τίποτε ἄλλο παρὰ : *αἱ ἔννοια εἶναι καὶ ἀπολύτως ἀχρονον*. Αἱ ἔννοια ὁμως ὑπὸ τὴν σημασίαν ταύτην, καθ' ἣν ἀποτελοῦν κοινὸν λογικὸν κτῆμα ὅλων τῶν ἀνθρώπων, δὲν

ὁμως αὐτὰ προβλήματα διεπραγματεύθημεν ἐν τῇ πραγματείᾳ ἡμῶν « ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας », (Ἀρχαίων φιλοσοφίας καὶ θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν, τεύχος 1) ὅπου ἐδείχθη, ὅτι ἡ ἱστορία δὲν εἶναι οὔτε φύσις οὔτε ψυχικὴ ἐνέργεια. Καὶ ἡ φύσις καὶ ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια εἶναι ὑπόβαθρα τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, ἡ ὅποια διέπεται ἀπὸ νοήματα καὶ ἀπὸ ἀξίας. Τα νοήματα δὲ καὶ αἱ ἀξίαι αὗται τῆς ἱστορικῆς ζωῆς ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενον τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν. Ὡστε τὸ ἀντικείμενον τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν ὅσονδήποτε καὶ ἂν εἶναι συνυφασμένον πρὸς τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν καὶ πρὸς τὴν φύσιν εἶναι τῷ ὄντι ν ο η τ ὄ ν. Ἡ ἱστορία εἶναι ὁ μικτὸς ἐκεῖ ος κόσμος ὅπου συνυφαίνεται ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια πρὸς ὁρισμένας ἀξίας.

εἶναι τίποτε τὸ ψυχολογικόν. (Herbart, Psychologie als Wissenschaft, II, § 120 (ἔκδ. πρώτη σ. 175). Ὁ αὐτὸς φιλόσοφος καὶ ψυχολόγος διακαθορίζει τὴν σχέσιν τοῦ λογικοῦ νοήματος καὶ τῶν ἐννοιῶν γενικῶς πρὸς τὰς ψυχολογικὰς ἐνεργείας διὰ τῶν ὁποίων ἐννοοῦμεν τὸ νόημα καὶ τὰς ἐννοίας λέγει τὰ ἑξῆς· «ὅλαι αἱ σκέψεις μας εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθοῦν ἀπὸ δύο πλευρὰς, ἀφ' ἑνὸς ὡς ἐνεργεῖαι τοῦ πνεύματος μας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀναφορικῶς πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐννοεῖται δι' αὐτῶν. Ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει ὀνομάζονται ἐννοιαί. Ὁ ὄρος ἐννοια, ἐπειδὴ δηλοῖ τὸ ἐννοούμενον, ἐπιτάσσει ἡμᾶς ν' ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ τὸν τρόπον καθ' ὃν δεχόμεθα, δημιουργοῦμεν καὶ ἀναδημιουργοῦμεν τὴν ἐννοίαν». (Herbart, Lehrbuch zur Einleitung in die Psychologie § 34). Ἐν δὲ § 35 λέγει «Ἡ κατανόησις μίας καὶ τῆς αὐτῆς ἐννοίας εἶναι δυνατόν νὰ ἐπαναληφθῇ πολλάκις, συνάμα δὲ νὰ ἐκτελεσθῇ εἰς διαφόρους περιστάσεις ἀπὸ ἄπειρα λογικὰ ὄντα χωρὶς δι' αὐτοῦ νὰ πολλαπλασιασθῇ καὶ ἡ ἐννοια. Πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι αἱ ἐννοιαὶ δὲν εἶναι οὔτε πραγματικὰ (αἰσθητὰ ὅπως λέγομεν ἡμεῖς) ἀντικείμενα, οὔτε πραγματικαὶ (ψυχικαὶ) ἐνεργεῖαι τοῦ σκέπτεσθαι.» Διὰ τὴν ἐννοήσιν ὁ ἀναγνώστης πόσον διαφέρει ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν σήμερον «ψυχολογία» ἀπὸ τὴν ἐννοίαν περὶ ψυχολογίας ἢ ὁποία εἶναι συνυφασμένη πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας· ἐκθέτομεν δι' ὀλίγων τὴν ἱστορικὴν πορείαν τῆς ἐννοίας τῆς ψυχολογίας

Εἰς τὸν Πλάτωνα τὸ πρόβλημα τῆς ψυχῆς προσλαμβάνει χαρακτηριστῶς ἐντελῶς αὐθυπόστατον, δηλαδὴ γίνεται ἀρχὴ τοῦ λόγου, τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ τοῦ καλοῦ. Ἡ ψυχὴ θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς ἡ ἐνότης ἐκείνη ἢ ὁποία νοεῖ, πράττει καὶ αἰσθάνεται καὶ ἡ ὁποία, ἀφοῦ προηγουμένως, μορφωθῇ καὶ διαπαιδαγωγηθῇ, τίκει, γεννᾷ τὴν γνῶσιν, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ καλόν. Τὰ πάντα καταλήγουν κατὰ τὸν Πλάτωνα εἰς τὴν ἐνιαίαν αὐτὴν ἰδέαν, ἣτις ἔχει συνείδησιν ὅλων αὐτῶν καὶ τὴν ὁποίαν καλοῦμεν συνήθως ψυχὴν (Θεαίτητος. 184. *μία τις ἰδέα* ψυχῆς), καὶ τὴν ὁποίαν θὰ ἡδυνάμεθα νὰ καλέσωμεν ὅπως δήποτε ἄλλως θέλομεν (εἴτε ψυχὴν εἴτε ὅτι θεῶν καλεῖν. Θεαίτ. 184 Δ). Ἐχομεν δηλαδὴ εἰς τὸν Πλάτωνα τὴν ὑγιᾶ ἐννοίαν τοῦ ὑποκειμένου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν σοφιστικὴν καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὸν Πρωταγόραν ὅπου τὸ πρόβλημα τῆς ψυχῆς καὶ γενικῶς τοῦ ὑποκειμένου προσλαμβάνει τὸν χαρακτήρα τῆς ἀπολύτου σχετικότητος.

καὶ τῆς καθολικῆς αἰσθησιαρχίας. Ἡ αἰσθήσις καθορίζει τὴν ἐκάστοτε ποιότητα, καὶ τὴν πραγματικὴν κατάστασιν τοῦ ὑποκειμένου αὕτη εἶναι ἡ διδασκαλία τοῦ Πρωταγόρου. Ὁ Πλάτων συνέλαβε τὴν ἔννοιαν τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν καθαρὰν αὐτῆς ποιότητα καὶ ἀπήλλαξεν αὐτὴν ἀπὸ τὰ αἰσθησιαρχικὰ καὶ πραγματολογικὰ αὐτῆς στοιχεῖα ὅπως ἐδέχθησαν αὐτὰ ἡ σοφιστικὴ καὶ ἡ προσωκρατικὴ φιλοσοφία διότι εἶναι ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος ἀνῆλθε εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς, τὴν τείνουσαν πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ δὲ ἀγαθὸν ἐξαρτᾷ ὁ Πλάτων ἀπὸ τὴν ὑπεύθυνον τῆς ψυχῆς πράξιν, καὶ ἀπὸ τὴν λογικὴν αὐτῆς ἰκανότητα. Ἡ τοιαύτη δὲ ἀντίληψις τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς ἠθικῆς τῆς ψυχῆς ἐνεργείας εἶναι δυνατὴ μόνον ἀφοῦ προηγουμένως ἐμβαθύνει τις εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ψυχῆς, τοῦ ὑποκειμένου. Εἰς τὸ «Συμπόσιον» ὅπου ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς ἐξετάζεται ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς τὸν ἔρωτα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ ἀντικειμενικὰ ἀγαθὰ, πρὸς τὴν ἐπιστήμην, τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ ὡραῖον, ἡ ψυχὴ ἐννοεῖται ὡς ἐνέργεια συνειδητῆ τείνουσα πάντοτε πρὸς τὴν τελειοποίησιν αὐτῆς καὶ πρὸς τὴν ἐξομοίωσιν αὐτῆς πρὸς τὸ θεῖον ἢ ὡς ὁ Πλάτων λέγει, πρὸς ἀπόλυτον θεωρίαν ὡραίου, καὶ εἰς ὀλοκληρωτικὴν συνουσίαν αὐτῆς μετὰ τοῦ θεοῦ. «θεᾶσθαι μόνον καὶ ξυνεῖναι». (Συμπ. 211 Δ). Ὀλόκληρος ἡ ἐργασία τῆς ψυχῆς καὶ συγκεκριμένως ἡ θετικὴ αὐτῆς *δημιουργία* χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς *γέννησις*, ὡς *τόκος*. (Συμπ. 206 Ε.). Ἡ ψυχὴ κυοφορεῖ, τίχτει καὶ γεννᾷ τὸ ἀγαθὸν γενικῶς, εἰδικῶς δὲ τὸν λόγον, τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ καλόν. Ἀλλὰ ὁ Πλάτων προχωρεῖ ἔτι μᾶλλον περαιτέρω καὶ θεωρεῖ τὴν ἔννοιαν καὶ εἰδικῶς τὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς ὡς *αὐτόνομον* καὶ *αὐτοτελῆ*. Ἡ ψυχὴ εἰς ἑαυτὴν ἐπιστρέφουσα, θεωρεῖ τὴν ἰδίαν αὐτῆς ὑπόστασιν καὶ ἀποβάλλει οἵανδήποτε ἐξωτερικὴν ἐπίδρασιν, ἤτοι ἡ ψυχὴ θεωρεῖται ὡς αὐτονοοούμενον καὶ αὐτοκρατούμενον ὄν. Ὅσον ἐμβαθύνει ὁ Πλάτων εἰς τὴν ἰδέαν τῶν ὄντων, τόσον προχωρεῖ καὶ εἰς τὸν ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν τῆς ἐννοίας τῆς ψυχῆς, τόσον ἐμβαθύνει εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς, τὴν ὁποίαν ἐν μὲν τῷ Θεαιτήτῳ ὁρίζει ὡς ἐνιαίαν ἰδέαν γνώσεως, ἐν δὲ τῷ Πολιτεῖα ὡς ἐνιαίαν ἀρχὴν γνώσεως καὶ πράξεως, ἐν δὲ τῷ Φαίδωνι ὡς αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ζωῆς (Φαίδ. 106 D). Τὸ πρόβλημα τῆς συνειδήσεως καὶ γενικῶς τῆς ὑποκειμενικότητος ἦτο δυνατόν νὰ ἐννοηθῇ μόνον μετὰ τὴν ἐμβάθυνσιν εἰς τὰ προβλή-

ματα τῆς ἀντικειμενικότητος, εἰς τὰ προβλήματα τοῦ λόγου, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ὠραίου. Τοῦτο δὲ παρατηροῦμεν συντελούμενον εἰς τὸν Πλάτωνα. Ἡ φιλοσοφικὴ παιδεία ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐνεργείας αὐτῆς τῆς ψυχῆς καὶ τῆς αὐτοκαταληψίας αὐτῆς· «καὶ ἐθίσει αὐτὴν καθ' αὐτὴν πανταχόθεν ἐκ τοῦ σώματος συναγείρεσθαι τε καὶ ἀθροίζεσθαι» (Φαίδων, 67 C καὶ D.).

Ὁ Ἀριστοτέλης ὁρίζει τὴν ψυχολογίαν ὡς ἐπιστήμην καὶ χωρίζει αὐτὴν ἀπὸ τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας· ἀποδίδει δὲ εἰς αὐτὴν σπουδαίαν σημασίαν· (ἢ τῆς ψυχῆς ἱστορία τίμιον καὶ χαλεπὸν). Διακρίνων δὲ ἑαυτὸν ἀπὸ τοὺς προηγουμένους φιλοσόφους καὶ ἰδίᾳ ἀπὸ τοὺς προσωκρατικούς· λέγει, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀδύνατον νὰ προκύπτῃ ἐκ τῶν στοιχείων, εἴτε τοῦ πυρὸς, εἴτε ἄλλου τινος φυσικοῦ στοιχείου.

Ὁ χωρισμὸς αὐτὸς τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὰ φυσικὰ στοιχεῖα εἶχε γίνῃ ἤδη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος κατὰ τρόπον ἐντελῶς σαφῆ. Εἰς τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης ἀκολουθεῖ τὸν Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ὡς ἐνότητα διακυβερνήσαν τὰ στοιχεῖα καὶ ὡς αὐτονοουμένην. Βεβαίως ὅταν ὁ Πλάτων χαρακτηρίζῃ τὴν ψυχὴν «ὡς μίαν» καὶ μάλιστα ὡς «μίαν ἰδέαν» δηλαδὴ ὡς «ἀπόλυτον ἐνότητα» δὲν ἐννοεῖ τὴν ψυχὴν ὡς ἀριθμὸν, ὅπως ἔπραξεν ὁ Ξενοκράτης, διότι ὁ ἀριθμὸς εἶναι κατὰ Πλάτωνα στοιχεῖον τῆς ψυχῆς, λόγος τῆς ψυχῆς. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀκολουθῶν τὸν Πλάτωνα, ὅστις εἰς τὸν Φαίδωνα ὥρισε τὴν ψυχὴν ὡς «αὐτὸ τὸ τῆς ζωῆς εἶδος», θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ὡς τὴν «ἀρχὴν τῆς ζωῆς» (περὶ ψυχῆς 414 α 12) ἤτοι τὸ αἷτιον ἐκεῖνο διὰ τοῦ ὁποῖου «ζῶμεν καὶ αἰσθανόμεθα καὶ διανοούμεθα πρῶτον».

Τὸν ὀρισμὸν δὲ τοῦ Πλάτωνος περὶ ψυχῆς ἐμβαθύνει ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ τὴν βιολογικὴν αὐτοῦ ἀποψιν καὶ ὁρίζει τὴν ψυχὴν ὡς «ἐντελέχειαν» τοῦ ὀργανικοῦ σώματος. «Ψυχὴ ἔστιν ἡ πρώτη σώματος ἐντελέχεια δυνάμει ζωὴν ἔχοντος, σώματος φυσικοῦ ὀργανικοῦ. (Περὶ ψυχῆς 412 α 97 β 5)». Ἡ ἐννοια τῆς ψυχῆς προσλαμβάνει διὰ τοῦ Ἀριστοτέλους τὴν σημασίαν ἐκείνην τὴν ὁποῖαν ἀπαντῶμεν κυρίως καὶ σήμερον ἐν τῇ βιολογίᾳ.

Ὁ Ἀριστοτέλης διατηρεῖ κυρίως τὴν διαίρεσιν τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς ὅπως ἐγένετο αὕτη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ὅστις διήρσε αὐτὴν εἰς τὸ λογικόν, τὸ λόγον ἔχον, καὶ εἰς τὸ ἀλογον, «ψυχῆς δύο μόρια τό τε ἄλογον καὶ τὸ λόγον ἔχον».

(περὶ ψυχῆς, 432, α 26) Ὅπως ὁμοίως ὁ Πλάτων προέβη εἰς τὴν ὑποδιάρθρωσιν τῆς πρώτης αὐτῆς διαιρέσεώς καὶ ἔθεσε τρία μέρη, τὸ λογιστικόν, τὸ θυμοειδές, καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν, ἔτσι καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ὑποδιήρесе τὴν ψυχὴν εἰς τὸ «θρεπτικόν», «αἰσθητικόν» καὶ «διανοητικόν» λέγων, ὅτι «ἡ ψυχὴ... τούτοις ὄρισταί, θρεπτικῶ, αισθητικῶ, διανοητικῶ (π. ψ. 423, β. 11.) Τὸ διανοητικόν ἔχει καὶ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη τὴν ὑψίστην ἀξίαν, διότι δι' αὐτοῦ κατανοεῖ ἡ ψυχὴ τὰ ὄντα, τὰ ὁποῖα εἶναι κάπως καὶ δημιουργήματά της «ἡ ψυχὴ τὰ ὄντα πῶς ἐστὶ πάντα, (π. ψ. 431, β, 21).

Καὶ εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς εἶναι ἐξαιρετικῶς ἀνεπτυγμένη, διότι καὶ ὑπὸ τῶν δύο θεωρεῖται ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς ἡ διαπλαστικὴ καὶ δημιουργικὴ αἰτία τοῦ ὄργανισμοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ, ἐφ' ὅσον εἶναι λογικὴ, ὡς ἡ ἀρχὴ τῆς κατανόησεως τῶν ὄντων. Εἶναι δηλαδὴ ἀρχὴ ζωῆς καὶ ἀρχὴ γνώσεως. Εἰς τὸν Ἀριστοτέλη βεβαίως ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς ὡς ἀρχῆς ζωῆς εἶναι περισσότερο ἀναπτυγμένη, δηλαδὴ ἔχει εὐρύτεραν ἐφαρμογὴν ἐπὶ τοῦ κόσμου τῆς βιολογίας, ἂν καὶ ὁ Πλάτων λέγει ρητῶς ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι «αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ζωῆς». Ἐχομεν δηλαδὴ καὶ εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη τὰς δύο ἐκείνας σημασίας τῆς ἔννοιας τῆς ψυχῆς αἱ ὁποῖαι διέπουν κατόπιν κατὰ τὸ μάλλον καὶ ἥττον τὴν ιστορίαν τῆς φιλοσοφίας, ἂν καὶ αἱ ἀκρότητες, αἱ ἀναπτυχθεῖσαι ἐπὶ βάσει τῆς διττῆς αὐτῆς σημασίας τῆς ἔννοιας τῆς ψυχῆς, οὐδαμῶς ἐναρμονίζονται οὔτε πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος, οὔτε πρὸς τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους τοιαῦται ἀκρότητες εἶναι ἐκείνη τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἐκείνη τοῦ μηχανισμοῦ. Εἰς τὸν χριστιανισμόν ἡ ψυχὴ εἶναι «ὑπόστασις», «ὄντοτης» ὑπάρχουσα καὶ μετὰ θάνατον, ἀπολύτως χωριζομένη ἀπὸ τὸ σῶμα, ἐνῶ εἰς τὸν μηχανισμόν ἡ ψυχὴ εἶναι ἀπόρροια τῆς μηχανικῆς κινήσεως τῶν μορίων τῆς ὕλης.

Αἱ δύο αὐταὶ ἔννοιαι περὶ ψυχῆς, ποῦ συγαντῶνται εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, θὰ ἠδύναντο νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἡ «βιολογικὴ» καὶ ἡ «γνωσεολογικὴ» καὶ ἡ μὲν πρώτη εἶναι ἀρχὴ τοῦ βίου, τῆς ζωῆς, ἡ δευτέρα ἀρχὴ τῆς γνώσεως. Διέπουν δὲ αἱ ἔννοιαι αὗται σχεδόν, ὁλόκληρον τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ὡς καὶ τὴν λοιπὴν εὐρωπαϊκὴν φιλοσοφίαν. Εἰς τὸν Πλωτῖνον, ὅπου τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐνσαρκώνεται διὰ τελευταίαν φοράν εἰς μίαν ἀκεραίαν φιλοσοφικὴν προσωπικότητα, αἱ δύο αὐταὶ ἔννοιαι περὶ ψυχῆς διακρί-

νονται επίσης σαφέστατα, ἡ ψυχὴ εἶναι καὶ κατ' αὐτὸν ἀρχὴ ζωῆς καὶ ἀρχὴ γνώσεως.

Ἄλλὰ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ψυχολογίας συναντῶμεν καὶ μίαν ἄλλην ἔννοιαν περὶ ψυχῆς, τὴν σήμερον καλουμένην «ἐμπειρικὴν», καὶ ἡ ὁποία εἶναι κυρίως νεωτέρα ἔννοια ἐδραιωθεῖσα διὰ τῶν νεωτέρων ἐμπειρικῶν (πρῶτον ὑπὸ τοῦ Locke) καὶ ἀναχθεῖσα εἰς ἐπιστημονικὸν ὕψος καὶ ἐπιστημονικὴν αὐτοτέλειαν διὰ τῶν ἐργασιῶν τῶν Weber, Fechner καὶ Wundt, οἱ ὁποῖοι εἶναι καὶ οἱ θεμελιωταὶ τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας. Διὰ τῶν ἐργασιῶν τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν ἡ ἐμπειρικὴ ψυχολογία ἀπεσχίσθη πλήρως ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἔγινε αὐτοτέλης εἰδικὴ ἐπιστήμη καταχθεῖσα οὕτω εἰς τὴν χορείαν τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν.

Ἀνάπτυξιν τῆς ἀρχαίας ἔννοιᾶς τῆς ψυχῆς ὡς ἀρχῆς τῆς γνώσεως ἀποτελεῖ ἡ θεωρία τῆς ψυχῆς τοῦ Descartes, ὁ ὁποῖος ὀρίζει τὴν ψυχὴν ὡς *res cogitans*, καὶ ὁ ὁποῖος παραμερίζων τὴν ἔννοιάν περὶ ψυχῆς ὡς ἀρχῆς τῆς ζωῆς λέγει: «Il n'y a qu'une seule âme dans l'homme, c'est à dire, la raisonnable». Ἐπίσης τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν συνεχίζει, οὕτως εἰπεῖν, καὶ ὁ Leibniz, ὅστις διὰ τῆς ἔννοιᾶς τῆς «*apperzeption*» ἐκφράζει κυρίως τὴν ἰκανότητα τῆς γνώσεως. Ἡ ἄλλη δὲ ψυχολογικὴ ἔννοια τοῦ Leibniz, περὶ τῶν «*perceptions insensibles*» ἢ «*petites perceptions*» εἶναι προφανῶς ἐσηματισμένη ἐπὶ τῆ βάσει τῆς πρώτης ἔννοιᾶς καὶ χρησιμεύει εἰς τὴν συμπλήρωσιν αὐτῆς καὶ ἔχει σχέσιν μὲ τὴν ψυχολογικὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος περὶ «ἀναμνήσεως». Ἡ ἔννοια αὕτη τῆς ψυχῆς ἀναπτύσσεται κατόπιν κυρίως ὑπὸ τοῦ Kant, ὅστις ἀπαλλάσσει αὐτὴν ἀπὸ κάθε μεταφυσικὴν ἐπιβάρυνσιν ὀρίζει τὴν ψυχὴν ὡς τὸ «λογικὸν ὑποκείμενον», τὴν δὲ θεωρίαν περὶ τῆς «μεταφυσικῆς ὄντοτητος» τῆς ψυχῆς καταδεικνύει ὡς ἀδύνατον. Ἐκτὸς ὁμοῦ τῆς λογικῆς ἔννοιᾶς τῆς ψυχῆς εὐρίσκομεν εἰς τὸν Kant καὶ τὴν «βιολογικὴν» τὴν ὁποίαν ἔννοεῖ ὁ Kant ὡς «τελεολογικὴν» καὶ τὴν ἐμπειρικὴν. Ἡ ψυχολογία εἶναι κατὰ τὸν Kant μόνον ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη. Εἰς τὸν Hegel ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς ἀναπτύσσεται ἐπίσης σχεδὸν ὅπως καὶ παρ' ἀρχαίοις, δηλαδὴ ὡς ἀρχὴ γνώσεως καὶ ζωῆς.

Αἱ σχολαὶ αἱ συνεχίζουσαι σήμερον ἐν Γερμανίᾳ τὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν τοῦ Kant διακρίνουσιν μὲν ἀπὸ κοινοῦ σαφέστατα τὴν ἐμπειρικὴν ψυχολογίαν ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας, διχογνωμοῦν ὁμοῦς ὡς

πρὸς τὸ δυνατόν ἢ μὴ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς «τελεολογικῆς» ψυχολογίας, ἢ ὁποία ιδρύθη κυρίως ὑπὸ τοῦ Dilthey καὶ ἐρμηνεύει νοήματα καὶ ὄχι ἐνεργείας τῆς ψυχῆς.

Ἡ «βιολογικὴ» περὶ ψυχῆς ἔννοια ἀνεπτύχθη ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἐποχῇ κυρίως ὑπὸ τῶν Buffon, Johannes Müller, Liebig, Schopenhauer, Eduard v. Hartmann, Bergson καὶ ὑπὸ τοῦ νεωτάτου ἀναδημιουργοῦ τοῦ «βιολογισμοῦ» Hans Driesch. Ὁ Driesch ὀνομάζει τὴν αὐτὴν αἰτίαν τῆς ζωῆς, ἐντελέχειαν καὶ ἐννοεῖ αὐτήν, μὲ ἐλαχίστας παραλλαγὰς, ἀκριβῶς ὅπως καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ἤτοι ὡς δημιουργικὴν καὶ διαμορφωτικὴν αἰτίαν τοῦ ὄργανισμοῦ τῆς ζωῆς.

Ἱστορικὴ ἀνασκόπησις. Τὰ εἶδη τοῦ ὄντος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας. Προσωκρατικοί, Πλάτων, Kant.

Ἡ διαίρεσις τοῦ ὄντος εἰς εἶδη εἶναι, ὡς εἶδομεν, μία ἐκ τῶν θεμελιωδῶν πράξεων τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης. Κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν δὲ τῆς φιλοσοφικῆς συνειδήσεως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι παρατηροῦμεν, ὅτι ἀνεπτύσσεται ἀναλόγως πρὸς αὐτήν καὶ ἡ διαίρεσις τοῦ ὄντος εἰς εἶδη. Ἡ πρώτη πράξις τῆς φιλοσοφίας ὑπῆρξε βεβαίως ἡ συνένωσις τῶν εἰδῶν τοῦ ὄντος καὶ τῆς ποικιλίας τῶν φαινομένων ὑπὸ μίαν καὶ ὁρισμένην μορφήν ὄντος, ὡς ἦσαν αἱ ἀρχαὶ τοῦ Θαλοῦς καὶ τοῦ Ἀναξιμάνδρου. Τοῦτο ἦτο ἀναγκαῖαν νὰ γίνῃ διότι μόνον διὰ τῆς προηγουμένης συνθέσεως ἦτο δυνατόν νὰ ἐπακόλουθήσῃ καὶ ἡ ἀνάλυσις τοῦ ὄντος. Ἡ σύνθεσις, ἣτις ἦτο συνάμα καὶ ἀφαίρεσις ἀνύψωσε τὴν φιλοσοφικὴν συνείδησιν εἰς τὸ ἐπίπεδον ἐκεῖνο ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἔπειτα ἦτο δυνατὴ ἡ ἀνάλυσις καὶ ἡ συνειδητὴ διάκρισις. Πρῶτοι οἵτινες διήρσαν τὸ ὄν εἰς ὁρισμένας μορφάς, εἰς ὁρισμένα εἶδη ἦσαν οἱ Πυθαγόρειοι, κατ' ἐξοχὴν δὲ ἐχώρισε τὰ δύο θεμελιώδη εἶδη τοῦ ὄντος καὶ τοῦ μὴ ὄντος ἀπ' ἀλλήλων ὁ Παρμενίδης διακρίνας συνάμα καὶ τὴν νόησιν ἀπὸ τὴν αἴσθησιν, συνεπῶς δὲ καὶ τὸ νοητὸν ἀπὸ τὸ αἰσθητὸν, ἢ ὡς αὐτὸς λέγει τὸ ὄν ἀπὸ τὸ μὴ ὄν. Οἱ Πυθαγόρειοι, οἵτινες ὑπέθεσαν τὸν ἀριθμὸν ὡς ἐνότητα καὶ οὐσίαν τοῦ κόσμου, προέβησαν εἰς διακρίσεις καὶ διαιρέσεις τῆς ἀ-

χικῆς οὐσίας καὶ τοῦ ἀρχικοῦ ὄντος. Οὕτω πῶς διαιροῦν τὸ πρῶτον τὸν ἀριθμὸν εἰς ἄρτιον καὶ εἰς περιττὸν, εἰς τὴν διαίρεσιν δὲ αὐτὴν ἀνταποκρίνονται καὶ ὠρισμένοι καταστάσεις καὶ ποιότητες τοῦ ὄντος καὶ τοῦτο διότι ὁ ἀριθμὸς εἶναι κατὰ τοὺς Πυθαγορείους οὐχὶ μόνον ἡ μορφή διὰ τῆς ὁποίας ἡ ψυχὴ θεωρεῖ καὶ κατανοεῖ τὰ ὄντα, ἀλλὰ καὶ ἡ οὐσία τῶν ὄντων ὡς τοιούτων. Ἐπιπλέον καὶ αὐτὰ τὰ δύο εἶδη τοῦ ἀριθμοῦ, τὸ ἄρτιον καὶ τὸ περιττὸν ἔχουν πάλιν πολλὰς μορφάς. «Ὁ γὰρ μὲν ἀριθμὸς ἔχει δύο μὲν ἴδια εἶδη, περισσὸν καὶ ἄρτιον, τρίτον δὲ ἀπ' ἀμφοτέρων μιχθέντων ἄρτιοπέρισσον, ἑκατέρω δὲ τῶ εἶδεος *πολλὰι μορφαί*» (Φιλολ. ἀπόσπ. 5 παρὰ Στοβ. I. 456). Τὸν ἀρχικὸν αὐτὸν χωρισμὸν τοῦ ὄντος, ὅστις προσέλαβε χαρακτῆρα θετικοῦ καὶ ἀρνητικοῦ ποιοῦ διεδέχθησαν παρὰ τοῖς Πυθαγορείοις καὶ οἱ ἀκόλουθοι ἄλλοι θεμελιώδεις χωρισμοί, οἱ ὅποιοι ἔχουν ἐπίσης χαρακτῆρα θετικὸν καὶ ἀρνητικόν. «Τὸ πεπερασμένον καὶ τὸ περιττὸν θεωρεῖται ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων, οἱ ὅποιοι συμφωνοῦν ἐπὶ τοῦ προκειμένου μὲ τὴν λαϊκὴν πίστιν, ὡς τὸ ἀγαθώτερον καὶ τὸ τελειότερον, τὸ δὲ ἄπειρον καὶ τὸ ἄρτιον ὡς τὸ ἀτελέστερον» (Zeller, Philosophie der Griechen, Μέρ I, τόμ. I σ. 458). Αἱ ἄλλαι διαίρεσεις εἰς τὰς ὁποίας προσέβησαν οἱ Πυθαγόρειοι ἦσαν αἱ ἐξῆς: αἱ ὁποῖαι ἦσαν συγχρόνως καὶ θεμελιώδεις ἀντιθέσεις: πέρας καὶ ἄπειρον, περιττὸν καὶ ἄρτιον, ἕν καὶ πλῆθος, δεξιὸν καὶ ἀριστερόν, ἄρρεν καὶ θῆλυ, ἡρεμοῦν καὶ κινούμενον, εὐθύ καὶ καμπύλον, φῶς καὶ σκότος, ἀγαθὸν καὶ κακόν, τετράγωνον καὶ ἑτερόμηκες.

Ὁ Παρμενίδης χωρίζων τὸ ὄν ἀπὸ τὸ μὴ ὄν καὶ τὰς μεθόδους τὰς ἀγούσας πρὸς αὐτὰ λέγει: «ἐμπρός, θέλω νὰ σοῦ δείξω, ποῖαι ὁδοὶ τῆς ἐρεῦνης καὶ μόναι εἶναι νοηταί. σὺ δὲ ἐνωτίσου τοὺς λόγους μου. Ἡ μία ὁδὸς εἶναι ἐκείνη καθ' ἣν τὸ ὄν εἶναι καὶ καθ' ἣν εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴν εἶναι· αὕτη εἶναι ἡ ὁδὸς τῆς πειθοῦς (διότι ἀκολουθεῖ τὴν ἀλήθειαν), ἡ ἄλλη ὁμως εἶναι ἐκείνη καθ' ἣν τὸ ὄν δὲν εἶναι καὶ καθ' ἣν τὸ μὴ ὄν τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον· ἡ ὁδὸς αὕτη εἶναι (οὕτω λέγω) ἐντελῶς ἀδύνατον νὰ ἐρευνηθῇ, διότι τὸ μὴ ὄν, δὲν δύνασαι οὔτε νὰ τὸ γνωρίσῃς (διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐρευνηθῇ) οὔτε νὰ τὸ ἐκφράσῃς» (Παρμενίδου περὶ φύσεως ἀποσπ. 4 ἔκδ. Hermann Diels).

Ὅσον δὲ ἀνεπτύσσετο ἡ διαλεκτικὴ δύναμις ἐν τῇ ἀρχαίᾳ φιλοσοφίᾳ τόσον διεκρίνετο καὶ τὸ ὄν σαφέστερον εἰς τὰ εἶδη αὐ-

του. Όταν δὲ ἡ διαλεκτικὴ ἐπέτυχεν τὴν κλασσικὴν αὐτῆς μορφήν παρὰ Πλάτωνι τότε ἐδόθη καὶ ἡ μᾶλλον διακεκριμένη διαίρεσις τοῦ ὄντος ὡς καὶ ἐννοιολογικωτέρα αὐτῆς διατύπωσις. Ἡ πρώτη διαίρεσις εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ὁ Πλάτων προβαίνει εἶναι ἡ διακρίνουσα τὸ νοητὸν ἀπὸ τὸ αἰσθητὸν καὶ ἡ προσδίδουσα εἰς μὲν τὸ πρῶτον μόνιμον καὶ ἀθραυστὸν, εἰς δὲ τὸ δεύτερον ἀσταθῆ καὶ ρευστὸν χαρακτῆρα. Εἰς τὸ νοητὸν τοποθετεῖ ὁ Πλάτων τὰς ἰδέας καὶ τὰς μορφάς, εἰς δὲ τὸ αἰσθητὸν τὰ φαινόμενα καὶ τὰς ἀλλοιώσεις αὐτῶν. Μετὰ τὴν πρώτην θεμελιώδη αὐτὴν διαίρεσιν ἀκολουθοῦν, καὶ δὴ πάντοτε διὰ μεθοδολογικοὺς λόγους, καὶ ἄλλαι ὑποδιαίρεσεις τοῦ ὄντος καὶ δὴ μία εἰσέτι ἀνὰ ἕκαστον τῶν δύο κόσμων, μία εἰς τὸν αἰσθητὸν καὶ μία εἰς τὸν νοητὸν.

Αἱ διαίρεσεις εἰς τὰς ὁποίας προέβη ὁ Πλάτων διετηρήθησαν διὰ μέσου τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ὡς αἱ μεθοδολογικῶς μᾶλλον ἀκριβέστεραι. Καὶ σήμερον δὲ αἱ διαίρεσεις αἱ γινόμεναι ἐν τῇ συστηματικῇ φιλοσοφίᾳ καὶ εἰδικῶς ἐν τῇ γνωσεολογίᾳ εἶναι κατ' οὐσίαν αἱ αὐταὶ πρὸς ἐκείνας τοῦ Πλάτωνος. Οὕτω πῶς διακρίνει ὁ Rickert τὰ αἰσθητὰ ἀπὸ τὰς εἰκόνας αὐτῶν, τὰ Sinnlichen Objekte ἀπὸ τὸ Schéin αὐτῶν, ἐν δὲ τοῖς νοητοῖς τὰ μαθηματικὰ ὄντα ὡς ἔχοντα ἰδίαν νοητὴν ποιότητα καὶ αὐστηρῶς διακεχωρισμένην ἀπὸ τὴν ποιότητα τῶν καθαρῶς λογικῶν ὄντων καὶ τῶν καθαρῶν λογικῶν μορφῶν (πρὸς Rickert, System der Philosophie, Μέρος I, σ. 129 καὶ Rickert, Das Eine die Einheit und die Eins, σ. 8 κλπ. 75 κλπ.)

Ὁ Πλάτων διαίρει τὸ αἰσθητὸν γένος εἰς αἰσθητὰ καὶ εἰς εἰκόνας τῶν αἰσθητῶν, τὸ δὲ νοητὸν γένος εἰς νοητὰ καὶ εἰς ἀνοητὰ. Εἰκόνας δὲ τῶν αἰσθητῶν ἐννοεῖ τὰς σκιάς καὶ τὰ εἶδωλα τὰ δημιουργούμενα διὰ τῶν αἰσθητῶν εἰς τὰ ὕδατα καὶ εἰς τὰ κάτοπτρα καὶ γενικῶς τὰ φαντάσματα, αἰσθητὰ δὲ ἐννοεῖ τὰ φυσικὰ σώματα, ζῶα, φυτὰ καὶ τὰ παραπλήσια. Διανοητὰ ὄντα ἐννοεῖ τὰ μαθηματικὰ καὶ τὰ ἐπιστητὰ γένη, γεωμετρικά, ἀστρονομικά, ἀριθμητικά καὶ τὰ πρὸς αὐτὰ ἀνάλογα, νοητὰ δὲ τὰς ἰδέας καὶ τὰς ὄντως οὐσίας. Ἡ ἀναλογία δὲ ἡ ὁποία ὑφίσταται μεταξὺ τῶν εἰκόνων καὶ αἰσθητῶν, ἡ αὐτὴ ἀναλογία ὑπάρχει καὶ μεταξὺ διανοητῶν καὶ νοητῶν. Τὰ διανοητὰ εἶναι τρόπον τινα εἰκόνες τῶν νοητῶν, ὅπως καὶ τὰ εἰκαστὰ εἶναι εἰκόνες τῶν αἰσθητῶν. Τὰ αἰσθητὰ εἶναι τὰ ἀρχικά καὶ ὑφίστανται καθ' ἑαυτὰ, ἐνῶ αἱ σκιάι καὶ τὰ εἶδωλα γενικῶς ὑπάρχουν

οὕτως εἰπεῖν ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ἢ τίθενται διὰ τῶν αἰσθητῶν. Καὶ τὰ εἶδωλα, τὰ καὶ εἰκαστὰ καλούμενα, ἀνήκουν βεβαίως εἰς τὸ γένος τῆς αἰσθήσεως, διότι προσπίπτουν καὶ αὐτὰ εἰς τὴν ψυχὴν διὰ τῆς αἰσθήσεως καὶ δὴ τῆς ὁράσεως. Ὅπως δὲ τὰ εἰκαστὰ οὕτω πως καὶ τὰ διανοητὰ εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, εἰκόνες καὶ εἶδωλα τῶν νοητῶν, διότι καὶ τὰ διανοητὰ δὲν ὑπάρχουν αὐτὰ καθ' ἑαυτά, ἀλλ' ὑφίστανται διὰ τῶν νοητῶν καὶ ἀναφέρονται κατ' οὐσίαν εἰς τὰ νοητά. Ἐνεκα δὲ τοῦ λόγου τούτου καὶ ἡ ψυχὴ γινώσκει πρῶτον μὲν τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ νοητὰ, διότι καὶ αὐτὰ ὑφίστανται κυρίως καὶ πρῶτως, δευτέρον δὲ τὰ εἰκαστὰ καὶ τὰ διανοητὰ. Καὶ ὅπως ἡ ψυχὴ, ἀφοῦ συλλάβει διὰ τῆς δόξης τὰ εἰκαστὰ δὲν μένει εἰς αὐτά, ἀλλὰ ζητεῖ τὰ καθ' ἑαυτὰ ὑφισταμένα, τὰ αἰσθητὰ, οὕτω πως, ἀφοῦ θεωρήσῃ τὰ διανοητὰ καὶ τὰ ἐπιστητὰ, δὲν παραμένει εἰς αὐτά, ἀλλὰ τείνει πρὸς τὰ ἀρχικά καὶ πρῶτα ὄντα, τὰ νοητὰ, ὧν ταῦτα εἶναι ἀπεικάσματα. Οὕτω πως δέον ἡ ψυχὴ νὰ μεταβαίῃ διὰ τῆς διαλεκτικῆς ἀπὸ τὰ νοητὰ εἰς τὰ διανοητὰ, τὰ μαθηματικά καὶ τὰ ἐπιστητὰ γένη καθ' ὅλου, ὡς εἰς εἰκόνας, ἀπὸ δὲ τα μαθηματικά, τῶν ὁποίων αἱ ἀρχαὶ εἶναι ὑποθέσεις, περὶ ὧν δὲν ἔχει δοθῆ λόγος, νὰ ἀναβαίῃ εἰς τὰ τῷ ὄντι νοητὰ, ἀφοῦ προηγουμένως θεωρήσῃ τὰ διανοητὰ ὡς πραγματικὰς ὑποθέσεις καὶ ὡς ἐπιβάσεις. Κατὰ τὰ μαθηματικά ἡ ψυχὴ ἀφορμᾶται ἀπὸ τὰς προϋποθέσεις αὐτὰς καὶ βαίνει πρὸς περαιτέρω λόγους εἰδικούς καὶ συλλογισμούς ἐπίσης εἰδικούς χωρὶς νὰ ἐνδιατριβῇ πλέον περὶ τὰς ὑποθέσεις αὐτὰς τὰς ὁποίας θεωρεῖ ὡς ἀρχάς. Κατὰ τὴν διαλεκτικὴν ὅμως ἡ ψυχὴ ἀφορμᾶται ἀπὸ τὰς ὑποθέσεις αὐτὰς καὶ δὲν τὰς θεωρεῖ ὡς ἀρχὰς πραγματικὰς, ἀλλ' ἀκριβῶς ὡς ὑποθέσεις καὶ ὡς ἐπιβάσεις καὶ ἐξ αὐτῶν ἀναβαίνει εἰς ἀρχὴν ἀνυπόθετον, ἐπέκεινα τῆς ὁποίας οὐδὲν πλέον προϋποτίθεται, διότι οὐδὲν πλέον ὑπάρχει νοητόν, τὸ ὁποῖον ἤθελεν εἶναι πρὸ τῆς ἀνυπόθετου ἀρχῆς. Ἀπὸ τῆς τῷ ὄντι δὲ ταύτης ἀρχῆς ἀφορμωμένη ἡ ψυχὴ δέον νὰ κατέρχεται πρὸς τὰ διανοητὰ, χωρὶς νὰ συγχρωτίζεται καθ' ὅλου πρὸς τὰ αἰσθητά, ἀλλὰ νὰ κινῆται διὰ καθαρῶν καὶ ἀμιγῶν εἰδῶν τὰ ὁποῖα εἶναι πάντοτε νοητά.

Εἰς τὴν διαίρεσιν δὲ ταύτην τοῦ ὄντος ἀνταποκρίνεται παρὰ Πλάτωνι καὶ ἡ διαίρεσις τῶν εἰδῶν τῆς γνώσεως τοῦ ὄντος. Αἱ ἐνεργεῖαι τῆς ψυχῆς, αἱ καταγινόμεναι περὶ τὴν γνῶσιν τῶν διαφορῶν τούτων εἰδῶν τοῦ ὄντος, ἔχουν παρὰ Πλάτωνι καὶ ἀνάλογον βαθμὸν ἀ-

ληθείας και σαφηγείας. Αναλόγως δὲ πρὸς τὰ εἶδη τοῦ ὄντος διακρίνει ὁ Πλάτων καὶ τέσσαρα εἶδη γνώσεως, τὸν νοῦν, τὴν διάνοιαν, τὴν πίστιν (αἰσθησιν) καὶ τὴν εἰκασίαν. Ὁ νοῦς ἀναφέρεται εἰς τὰ νοητά, ἡ διάνοια εἰς τὰ διανοητά, ἡ αἰσθησις εἰς τὰ αἰσθητά, ἡ δὲ εἰκασία εἰς τὰ εἰκαστά ἢ εἰς τὰς εἰκόνας τῶν αἰσθητῶν. Ὅσα λοιπὸν εἶναι τὰ εἶδη τοῦ ὄντος τόσα εἶναι καὶ τὰ κριτήρια αὐτῶν ἢ τὰ εἶδη τῆς γνώσεως αὐτῶν.

Τοῦτο δὲ ἔχει σπουδαιοτάτην σημασίαν διὰ τὸν χαρακτήρα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ εἰδικῶς διὰ τὸν χαρακτήρα τῆς θεωρίας τῆς γνώσεως παρ' Ἑλλήσι, ἣτις ποτὲ δὲν πρέπει νὰ ἐννοῆται μόνον ὄντολογικῶς, ἀλλὰ συνάμα καὶ ἐννοιολογικῶς. Τὸ ὄν καὶ ἡ γνώσις αὐτοῦ ἐννοοῦνται ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ὡς ἐννοιαι ἀπολύτου πρὸς ἀλλήλας ἀναφορᾶς. Τοῦτο διετύπωσε σαφέστατα ὁ Παρμενίδης τὸ πρῶτον εἰπὼν «Ταῦτόν δ' ἐστὶ νοεῖν τε καὶ οὐνεκὲν ἐστὶ νόημα, οὐ γὰρ ἄνευ τοῦ ἔόντος, ἐν ᾧ πεφρατισμένον ἐστὶν εὐρήσεις τὸ νοεῖν» (ἀπόσπ. 8,34. ἐκδ. Hermann Diels. 1922).

Θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ἀναπτύξωμεν πῶς ἐν τῇ περαιτέρω πορείᾳ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς λοιπῆς εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας διακρίνεται τὸ ὄν εἰς τὰ εἶδη αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο θὰ ἠνάγκαζεν ἡμᾶς νὰ ἐπεκταθῶμεν πέραν τοῦ δέοντος, καὶ ἐπειδὴ ἡ παρούσα πραγματεία εἶναι συστηματικὴ καὶ οὐχὶ ἱστορικὴ, διὰ τοῦτο ἀρκούμεθα εἰς τὰ ἀνωτέρω διὰ τῶν ὁποίων διατιθέμεθα μόνον νὰ ὑποδείξωμεν, ὅτι αἱ ἐν τῇ συστηματικῇ φιλοσοφίᾳ τῆς σήμερον γιγνόμεναι διαιρέσεις τοῦ ὄντος εἰς τὰ εἶδη αὐτοῦ εἶναι παλαιαὶ καὶ οὐχὶ νέαι. Μίαν ὁμοίως σπουδαιοτάτην διαίρεσιν τοῦ ὄντος καὶ τῶν εἰδῶν τῆς γνώσεως θεωροῦμεν ἀκόμη ἀναγκαῖον ν' ἀναπτύξωμεν δι' ὀλίγων, διότι αὕτη ἔσχε θεμελιωδεστάτην σημασίαν δι' ὁλόκληρον τὴν μετέπειτάν φιλοσοφίαν ἐννοοῦμεν τὴν διάκρισιν τῶν εἰδῶν τοῦ ὄντος καὶ τῆς γνώσεως παρὰ Kant. Θεωροῦμεν δὲ ἀναγκαῖον νὰ ἀναπτύξωμεν τὴν διαίρεσιν ταύτην, διότι ὁ Kant εἶναι ὁ πρῶτος ἐν τῇ νεωτέρᾳ φιλοσοφίᾳ ὁ ὁποῖος ἐχώρισε πάλιν αὐστηρῶς τὰ πράγματα τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὸ ἀντικείμενον τῆς ψυχολογίας. Ὁ Kant διὰ τῆς κριτικῆς αὐτοῦ κατέδειξεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ διανοηθῶμεν τὴν ψυχὴν ὡς οὐσίαν, ὡς ὑπόστασιν μεταφυσικὴν. Ἡ ψυχὴ εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοηθῇ κατὰ Kant μόνον ὡς ἰδέα, ἡ δὲ ἰδέα εἶναι νόμος τοῦ νοῦ, ἄρα ἡ ψυχολογία προϋποθέτει τὴν λογικὴν καὶ τὴν διαλεκτικὴν. Ἡ ψυχολογία ὡς ἐπιστήμη

είναι κατά Kant μόνον εμπειρική. Καὶ ὁ Kant διακρίνει σαφέστατα τὸ αἰσθητὸν ἀπὸ τὸ νοητὸν, ὡς καὶ τὴν αἴσθησιν ἀπὸ τὴν νόησιν. Ἐπίσης χωρίζει ὁ Kant τὰ ὄντα τῆς μαθηματικῆς ἀπὸ τὰ ὄντα τῆς καθαρᾶς λογικῆς. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον ἔχει ἐπὶ τοῦ προκειμένου σπουδαιότητα εἶναι, ὅτι ὁ Kant, καίτοι προσδίδει εἰς τὴν διαλεκτικὴν ἀρνητικὴν σημασίαν, ἐν τούτοις προβαίνει καὶ αὐτὸς εἰς τὸν χωρισμὸν τοῦ νοῦ (Vernunft) ἀπὸ τὴν διάνοιαν (Verstand), ἣτις ἐννοεῖται πάντοτε παρὰ Kant ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν αἴσθησιν, ἡ σύνθεσις διανοίας καὶ αἰσθήσεως ἢ ἀκριβέστερον ὁ διακαθορισμὸς τῆς αἰσθήσεως ὑπὸ τῆς διανοίας τοῦτο εἶναι παρὰ Kant ἐπιστήμη καὶ δὴ φυσικὴ ἐπιστήμη. Ὁ Kant χωρίζει τὸν νοῦν ἀπὸ τὴν διάνοιαν καὶ θεωρεῖ τὸν νοῦν ὡς ἀρχὴν ἀνωτέραν τῆς διανοίας. Ὁ νοῦς εἶναι κατὰ Kant ἡ ἐνότης τῶν κανόνων, τῶν κατηγοριῶν καὶ τῶν νόμων τῆς διανοίας. Ὁ νοῦς ποτὲ δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν αἴσθησιν ἢ εἰς τὴν παράστασιν ἢ καὶ πρὸς ἄλλο ἀντικείμενον, ἔχον ὑλικὸν ἢ μεταφυσικὸν περιεχόμενον, ἀλλὰ πάντοτε καὶ μόνον πρὸς τὴν διάνοιαν καὶ διὰ τῶν ἐννοιῶν αὐτοῦ προσδίδει εἰς αὐτὴν ἐνότητα καὶ πληρότητα. Ὁ σκοπὸς τοῦ νοῦ εἶναι νὰ εὔρη διὰ τὰς ὑποθετικὰς γνώσεις τῆς διανοίας τὸ ἀνυπόθετον, διὰ τοῦ ὁποῖου ὁλοκληροῦται ἡ ἐνότης τῆς διανοίας. Αἱ ἀρχαὶ διὰ τῶν ὁποίων ἐργάζεται ὁ νοῦς εἶναι κατὰ Kant αἱ *ιδέαι*, ἡ διάνοια ἐργάζεται διὰ *κατηγοριῶν*. Ὁ Kant λέγει «ἡ διάνοια εἶναι ἡ δύναμις τῆς ἐνότητος τῶν φαινομένων διὰ κανόνων (κατηγοριῶν καὶ νόμων) ὁ νοῦς ὅμως εἶναι ἡ δύναμις τῆς ἐνότητος τῶν κανόνων τῆς διανοίας διὰ τῶν ιδεῶν. Ὁ νοῦς δὲν ἀναφέρεται λοιπὸν ποτὲ πρὸς τὴν πείραν ἢ πρὸς οἷονδήποτε ἄλλο ἀντικείμενον, ἀλλὰ πρὸς τὴν διάνοιαν, ἵνα διὰ ἐννοιῶν a priori προσδώσῃ εἰς τὰς πολυειδεῖς γνώσεις τῆς διανοίας ἐνότητα». (πρὸβλ. Kritik d. r. Vernunft, Ernst Cassirer-Ausgabe, σελ. 250). Καὶ ἐπισυνάπτει «ἡ ἐνότης τοῦ νοῦ δὲν εἶναι λοιπὸν ἐνότης τῆς πείρας, ἀλλὰ διακρίνεται ἀπ' αὐτὴν οὐσιωδῶς ὡς ἐνότης τῆς διανοίας» (πρὸβλ. ἐνθ. ἀν. σελ. 252). Ὅπως ἡ διάνοια διὰ τῶν ἐννοιῶν συνεγώνει καὶ συνδέει τὸ ποικίλον τῆς αἰσθήσεως καὶ διὰ τῆς συνοχῆς αὐτῆς ὑπάγει αὐτὸ εἰς νόμους τῆς συνειδήσεως, οὕτω πῶς καὶ ὁ νοῦς ἐνώνει τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς κατηγορίας τῆς διανοίας εἰς μίαν γενικωτέραν ἐνότητα. Ὁ δὲ συλλογισμὸς εἰς τὸν ὁποῖον προβαίνει ὁ νοῦς ὑπάγων τὴν διάνοιαν καὶ τὰς μορφὰς αὐτῆς ὑπὸ μίαν ἀρχιτεκτονικὴν ἐνότητα, δὲν ἀναφέρεται εἰς αἰσθήσεις καὶ παραστάσεις, ἵνα

ὑπαγάγη αὐτάς ὑπὸ νόμους, οἵτινες διέπουν αὐτόν, (ὅπως πράττει τοῦτο ἡ διάνοια διὰ τῶν κατηγοριῶν), ἀλλὰ ὁ συλλογισμὸς τοῦ νοῦ ἀναφέρεται εἰς ἐννοίας καὶ κρίσεις καὶ αὐτάς συνενώνει εἰς ἐνιαῖόν τι σύστημα. Ὄταν λοιπὸν ὁ καθαρὸς νοῦς ἀναφέρεται εἰς ἀντικείμενα δὲν ἔχει πρὸς αὐτὰ καὶ τὴν παράστασιν αὐτῶν καμμίαν ἀμεσονσχέσιν, ἀλλὰ σχετίζεται πάντοτε πρὸς τὴν διάνοιαν καὶ πρὸς τὰς κρίσεις αὐτῆς, αἱ ὁποῖαι βεβαίως ἀναφέρονται ἀμέσως εἰς τὰς αἰσθήσεις καὶ εἰς τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, ἵνα διακαθορισουν αὐτά. Ὡστε ἀντικείμενον τοῦ νοῦ εἶναι ἡ διάνοια, τῆς δὲ διανοίας ἀντικείμενον εἶναι ὁ αἰσθητὸς κόσμος· τοῦτον προσδιορίζει ἡ διάνοια διὰ τῆς κρίσεως, τὴν δὲ διάνοιαν συγκροτεῖ εἰς μίαν ἐνότητα διὰ τῶν συλλογισμῶν τοῦ ὁ νοῦς.

Τὰς ἐννοίας τῆς διανοίας ὀνομάζει ὁ Kant *κατηγορίας*, τὰς δὲ ἀρχὰς τοῦ νοῦ *ιδέας*. Κατηγορίαν δὲ λέγων ὁ Kant ἐννοεῖ πάντοτε ἀναγκαίως μορφὰς τῆς διανοίας, εἰς τὰς ὁποίας ἀνταποκρίνεται πᾶν ὅ,τι προσπίπτει εἰς τὰς αἰσθήσεις, διὰ τῶν κατηγοριῶν δὲ προσλαμβάνει τὸ ὑλικὸν τῶν αἰσθήσεων ἀντικειμενικότητα, ὅπως καὶ διὰ τοῦ ὑλικοῦ προσλαμβάνουν αἱ κατηγορίαι γονιμότητα. Ἰδέας δὲ τοῦ νοῦ ἐννοεῖ ὁ Kant τὰς ἐπίσης ἀναγκαίως ἐννοίας τοῦ συνειδότητος, εἰς τὰς ὁποίας δὲν ἀνταποκρίνεται ὅμως οὐδὲν ἀντικείμενον τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ἀλλ' οὔτε καὶ τοῦ καλουμένου μεταφυσικοῦ τοιοῦτου. Αἱ ἐννοιαὶ τοῦ νοῦ εἶναι δηλονότι γενικαὶ μορφαὶ πρὸς τὰς ὁποίας δὲν ἀνταποκρίνεται οὐδὲν περιεχόμενον, οὔδε μὴ ὕλη. Ἀντικείμενον τῶν ιδεῶν τοῦ νοῦ εἶναι πάντοτε ἡ διάνοια καὶ τὸ σύνολον τῶν κρίσεων αὐτῆς. Τὸ σύνολον τῶν κρίσεων τῆς διανοίας ἀναφορικῶς πρὸς τὰ φαινόμενα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου συνενώνει ὁ Kant ὑπὸ μίαν ἐννοίαν τὴν ὁποίαν ὀνομάζει *ιδεάν*. Ἡ ιδέα ὅμως αὕτη ἀποτελεῖ διὰ τὴν διάνοιαν πάντοτε *σκοπὸν*, ἤτοι κατεύθυνσιν πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ διάνοια εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ στρέφεται διαρκῶς, χωρὶς βεβαίως νὰ δύναται νὰ ὀλοκληρωθῇ, διότι ἐν τῇ πραγματικῇ ἐκτελέσει τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης οὐδέποτε ἡ διάνοια φθάνει εἰς τὸ τέρας τῆς ἀποστολῆς τῆς μετὰ τὴν μίαν αἰτίαν ἀνακύπτει ἡ ἄλλη καὶ οὕτω καθεξῆς εἰς τὸ ἀπείρον.

Ὄταν λοιπὸν λέγει ὁ Kant «*σύνολον φαινομένων καὶ κρίσεων*» δὲν ἐννοεῖ, ὅτι τοῦτο εἶναι δυνατόν τῷ ὄντι νὰ δαμασθῇ ὑπὸ τῆς δι-

ανοίας, ἀλλ' ὅτι ἀποτελεῖ σκοπὸν κατευθυντήριον τῆς διανοίας· τοῦτον δὲ ὀνομάζει ἰδέαν. Τὴν αὐτὴν κατευθυντήριον σημασίαν ἔχει ἡ ἰδέα παρὰ Kant καὶ ἐν τῇ πρακτικῇ ζωῇ. Τὸ πράττειν οὐδέποτε εἶναι δυνατόν νὰ ὀλοκληρωθῇ, διότι ὁ ἄνθρωπος, ὡς χρόνικόν πλάσμα, ὑπόκειται πάντοτε εἰς τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος, ὃ ὁποῖος εἶναι ἀτέλεστον. Ὡς σκοποὶ θεωρούμεναι αἱ ἰδέαι δὲν εἶναι οὐσίαι μεταφυσικαί, ἀλλ' οὔτε πάλιν ἀπλᾶ πλάσματα καὶ τυχαῖα ποιήματα τῆς φαντασίας. «Αἱ ἰδέαι εἶναι ἀναγκαῖαι ἔννοιαι πηγάζουσαι ἀπὸ αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν τοῦ νοῦ», ἀποτελοῦν αὐτὸν τοῦτον τὸν νοῦν καὶ ἀναφέρονται κατ' ἀνάγκην λογικὴν πρὸς τὸ σύνολον τῶν κρίσεων ἢ τῆς διανοίας ἢ τῶν πράξεων τῆς βουλήσεως. Ὁ Kant διακρίνει τὴν ἰδέαν τοῦ κόσμου, τὴν ἰδέαν τῆς ψυχῆς, τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρωσ μικροῦ καὶ τοῦ ἀπείρωσ μεγίστου, τὴν ἰδέαν τοῦ θεοῦ, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀθανασίας. Ὅλοι αὗται αἱ ἰδέαι δὲν ἔχουν συστατικόν, ἀλλὰ μόνον κανονικόν χαρακτήρα, δηλαδή δὲν ὀρίζουν τὸ ἀντικείμενον, διότι κατ' οὐσίαν δὲν ἔχουν ἀντικείμενον, ἀλλὰ κατευθύνουν τὴν πορείαν τῆς διανοίας καὶ τῆς βουλήσεως πρὸς ἐνοποιήσιν τῶν κατηγοριῶν, τῶν κρίσεων, τῶν κανόνων καὶ τῶν πράξεων αὐτῶν. Ἡ ἰδέα τοῦ θεοῦ π.χ. δὲν ἔχει παρὰ Kant περιεχόμενον, δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς αὐτὴν καμμία μεταφυσικὴ οὐσία καὶ καμμία ὑπαρξίς διευθύνουσα τὰς τύχας τοῦ κόσμου, ἀλλὰ σημαίνει, ὅτι πρέπει ἡ διάνοια νὰ ὑποθέσῃ τὸν κόσμον οὕτω πως, ὡς εἴαν ἐκυβερνᾶτο οὗτος ὑπὸ ὑψίστου τινος νομοθέτου. Τὸ «ὡς εἴαν» ἔχει πάντοτε μεθοδολογικόν χαρακτήρα καὶ σημαίνει, ὅτι ἡ ἰδέα πρέπει, ὡς ἀρχὴ, νὰ διέπῃ τὴν πορείαν τῆς διανοίας, χωρὶς ὅμως ἐξ ἄλλου νὰ παρακωλύῃ αὐτὴν εἰς τὸ ἐπιστημονικόν αὐτῆς ἔργον.

Αἱ διακρίσεις αὗται τοῦ Kant ἂν καὶ εἶναι κυρίως διακρίσεις τῶν εἰδῶν τῆς γνώσεως, ἥτοι τῆς αἰσθήσεως (Sinnlichkeit) τῆς διανοίας (Verstand) καὶ τοῦ νοῦ (Vernunft), τῶν τριῶν τούτων ἀρχῶν τῆς γνώσεως παρὰ Kant, ἐν τούτοις εἶναι συνάμα καὶ χωρισμοὶ τοῦ ὄντος εἰς τὰ εἶδη αὐτοῦ, διότι τὸ ὄν καὶ τὰ εἶδη αὐτοῦ προσδιορίζονται παρὰ Kant ὑπὸ τῶν εἰδῶν τῆς γνώσεως. Τοῦτο δὲ ὑπῆρξε καὶ ἡ αἰτία ἔνεκα τῆς ὁποίας πολλοὶ, παρανοοῦντες τὴν ἔννοιαν τοῦ συνειδότητος παρὰ Kant, ἔρριψαν κατ' αὐτοῦ τὴν μομφὴν ἐπὶ ὑποκειμενισμῶ. Ἡ ἰδέα, ἡ κατηγορία καὶ ἡ μορφή εἶναι παρὰ Kant οἱ νόμοι ἐκεῖνοι διὰ τῶν ὁποίων τὸ συνειδὸς προσέρχεται πρὸς τὰ ὄντα, τὰ ὁποῖα ἄνευ

τῶν νόμων αὐτῶν εἶναι ἀδιανόητα. Ὁ Kant λέγει «οὐδὲν περιεχόμενον εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοηθῆ χωρὶς μορφήν καὶ οὐδεμίαν μορφήν χωρὶς περιεχόμενον». Τοῦτο καταδεικνύει τὴν ἀπόλυτον ἀναφορὰν τῶν εἰδῶν τῆς γνώσεως πρὸς τὰ εἶδη τοῦ ὄντος. Ἡ κατηγορία δὲν ἐννοεῖται ποτὲ ἄνευ τῆς πρὸς αὐτὴν ἀναφερομένης ὕλης, ἡ δὲ ἰδέα δὲν εἶναι ἐπίσης καταληπτὴ ἄνευ τῆς διανοίας ἢ τοῦ συνόλου τῶν εἰδικῶν ἐπιστημονικῶν κρίσεων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενον, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἰδέας. Διὰ τοῦτο ἡ ἀξίωσις ἣν ἐνέχει παρὰ Kant ἡ ἰδέα, εἶναι νὰ διακρίνεται αὕτη ἀπείρως ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς κρίσεως, τοῦ λόγου, χωρὶς ποτὲ ἡ διάκρισις αὕτη νὰ ὀλοκληροῦται.
